

О. НЕМЕРОВСЬКА

Джозеф Конрад

(СПРОБА ЛІТЕРАТУРНОГО ПОРТРЕТУ)

I

Англійська література завжди була багата на „грубі“ романи. Мабуть, що це є класична література всіляких жанрів великої форми, від сентиментальної епістолярної епопеї Річардсона до довгого ряду авантюрних романів. Саме на останнім полю, може, найвища й найдивніша культура англійської художньої прози, не через те, що авантюрні романи англійських письменників мали б бути вищі й кращі за романи Діккенса й Теккерея, а через те, що в літературах інших країн авантюрний роман лиш дуже рідко увиходив в план поважної літератури. Але це зовсім не стосується до англійців.

Авантюрний трюковий роман — це один із найдавніших жанрів світової літератури. Але за останнє століття, власне, навіть за останнє десятиріччя він так упав, що опинився нині на задвірку літературної продукції, ледве заслуговуючи на назву „художнього твору“. Інакше діється в Англії, де авантюрний роман ніколи не вибував з літературного активу, перебуваючи тільки часи занепаду й відродження, як і кожен жанр мистецтва. При тім, велике місце в цій традиції належить творам морського, екзотичного характеру. Саме Англія — колиска того, що нині повелося називати „колоніальним романом“. Може за засновника цього напрямку можна вважати Де-Фо, в якого свіжий, як на той час, матеріал екзотичного оточення первісної культури став чинником, що оживив і ушляхетнив літературну атмосферу, так що „Робінзона Крузо“ звичайно навіть якось і не приділяють до авантюрного письменства. Але англійці не виганяють з світу „поважної літератури“ ні Кіплінга, ні Конан-Дойля, ні Хітченса, ні Хаггарда, ні Хюлетта, найяскравіших заступників цієї літературної парости. Правда, були десятиліття, коли авантюрний роман зводився ні на що і йшов до занепаду — це особливо виявилось наприкінці XIX віку. Але двічі сильні й потужні руки підхоплювали його перед моментом як він мав цілковито занепасти й високо підносили вгору, при тім обидва рази те піднесення йшло по лінії дуже характерної для Англії морської літератури пригод. Вперше це було десь у 80 роках, коли Стивенсон своїм „Островом скарбів“ захопив усіх читачів і збудив навіть деякий, правда, короточасний рух. Вдруге, після того, як хвиля, що зняв Стивенсон, упала, рятівником, перетворцем і обновником не перебутого жанру став Джозеф Конрад. Але взявши тематичний матеріал, оточення і деякі конструктивні моменти старих морських авантюрних романів, надавши своїм персонажам зовнішні атрибути їх героїв, прищрубувавши сюжет до традиційного композиційного своріння — якоїсь тайни, що має бути розкрита, — він цілком інакше обробив увесь цей звичний арсенал і своєрідним стилістичним оформленням і новим використанням звичних

штампів до шенту зруйнував стару традицію, цілком обновивши занепалий жанр.

Один із головних композиційних моментів традиційних авантюрних романів — це, як сказано було вище, тайна, яку автор має розкрити. При тім, тайну звичайно утворює зовнішній збіг обставин, клубок подій, який автор звільна розплутує, в міру того, як сюжет розвивається. В Конрада навпаки: тайна починає роман з самого початку. Скрізь її відчуваємо: в природі, в людях, в учинках. Але розвиток роману заганяє тайну в якесь вузьке психологічне або ідеологічне замкнене коло, де далі, то складніше, в міру того, як відбуваються зовнішні події. Таким чином, тайна переходить в психологічну проблему, що на її тлі і властиво фабульна нитка, іноді дуже нехитра і небагата на факти, стає важливою, складною і незвичайною. От саме цей психологізм, це обволікання простих фактів повільною і вимисливою психологічною аналізою і є одно з головних джерел конрадівської своєрідності, бо перетворює його героя і цілу структуру його романів в порівнянні до звичайних романів, що трактують тих самих героїв і те саме оточення.

На цім варт спивитися докладніше.

II

Назвичайніший і найлюбіший герой Конрада — це моряк, так само як найзвичайніша і найлюбіша декорація в нього — море або яка небудь екзотична країна, до якої європейця приводить тільки море. Найважливіші речі Конрадові — усі присвячені морякам і екзотиці. Не варт навіть перелічувати їх — до них належить три чверті його творів. Ті твори, де Конрад обмежує себе сухопутним матеріалом і старається не відходити від інших зразків англійської не морської літератури, виходять далеко блідіші і майже не варті уваги („Таємний агент“, „Воріття“ і т. и.). Зате там, де він має до діла з улюбленим і звичним матеріалом, там він створює, дійсно, грандіозні постаті й картини. Навряд чи можна знайти в цілій сучасній літературі такі характери, такі рельєфно окреслені й величні образи й ситуації, якими орудує Конрад у своїх романах. Це все герої, справдешні герої роману, такі, яких не знає сьогочасна література, але позбавлені неприродної піднесеності й штучності старої літературної традиції. В Конраді збереглося те, що в старій, та й в сучасній західно-європейській поезії визначають словом „романтизм“. Ця незвичайність героїв, прикованість їх до якої-небудь, неодмінно гарної риси характеру, складні й знов же гарні душевні конфлікти, що вони переживають, нарешті фантастика моря або чужої нам тропічної природи — все це створює загальну підвищену інтонацію і тримає читача, в напруженню, не вважаючи на повільність описів, на бідність, а часом відсутність фабули і надмірну аналізу психологічних подробиць. Романтизму повен увесь роман „На обмілях“, найбільш спрощений психологічно, але найбільш насичений зовнішньою фабульною динамікою з усіх романів Конрада. Сам автор каже в передмові, що Малайський архіпелаг ще й тепер не зовсім позбавлений „своєї давньої таємності і романтизму“. І от саме цей романтизм дає авторові змогу на тлі фантастичної природи і подій обчеркнути постать безстрашного й великодушного морського авантюриста Лінгарда. Великодушність, як головна вісь конрадівської ідеалізації героїв, стає майже неодмінним атрибутом їх. В романі „Оказія“ героїня —

Флора де Бараль — каже до свого чоловіка, капітана Антоні: — „Твоя великодушність... пригноблює мене. А втім, я не знаю. В ній є якась безмежність“. Такою самою безмежною великодушністю відзначається і герой роману „Перемога“ Гейст. Іноді, надто тоді, коли в оповіданні або романі є оповідач, ця ідеалізація проходить вся на підвищеній, майже патетичній інтонації, от як у „Лорді Джимі“. Дарма що роман починається з прояву полохливості Джима, з майже безчесного учинку з погляду моряка, автор весь час подає Джима в піднесеному плані, при підвищеній, ідеалізуючій інтонації. В даному разі гру інтонаційними відтінками полегчує те, що весь роман подає оповідач, і всі факти й герої роману являються в його розумінню й тлумаченню. Сам оповідач чудово розуміє „романтичність“ того, що оповідає; це видно з його слів: „Романтизм обрав Джима собі на здобич“. Цей романтизм, в розумінню суцільності конструкції — обволікає всі описи, діалоги й характеристики роману, починаючи від першого враження Марлоу від Джима й першого портрета Джима, ще до впровадження оповідача: „Гарний, високий, з юнацькими сумними очима, він стояв, випроставшись, і душа його аж корчилася, так боліла“. І далі: „Джим здавався таким байдужим і неприступним, якими бувають тільки юнаки. Стрункий, чистенький, він твердо стояв на ногах — один із найбільш великонадійних хлопчиків, яких мені на своєму віку доводилося бачити“. Але найбільший патос, найбільша підвищеність інтонації відчувається в останніх рядках, що стосуються до Джима і ніби правлять йому за врочисту, надгробну епітафію: „Він віддаляється під тінню хмари, загадковий, забутий, непростий і романтичний. В найбезумніших хлоп'ячих своїх мріях не міг він уявити собі такого дивного успіху. Бо дуже можливо, що в ту коротку мить його останнього гордого й незламного погляду він побачив лице щастя, яке, ніби східня наречення під завоєм, наблизилося до нього. Він іде від живої жінки, щоб справити свої заручини з примарним ідеалом“.

Отакою героїчною ідеалізацією обвіяні головні й улюблені „герої“ в власному розумінню цього слова. Але так само ідеалізовані, тільки в негативну сторону, і злочинці Конрадові, які, безперечно, увійшли до його творів, як неминуча спадщина старого авантюрного роману, з неминучим злим генієм, що копає яму під героями й намагається погубити їх. Такий злий геній, правда в більш зниженому плані, є старий Де-Бараль в романі „Оказія“. Безперечні злочинці — оба авантюристи в „Перемозі“, особливо Рикардо, на якого Конрад не пожалував своїх густих і соковитих фарб, щоб створити бридкий, відразливий портрет. Нарешті в „Лорді Джимі“ та сама крайність в характеристиці звернена на три негативних персонажа роману: на шкіпера, на Корнеліуса і на Бравна, що кінець-кінцем таки згубив Джима. І знов, той самий умисний, підкреслений суб'єктивізм інтонації: „Було щось непристойне в голому тілі шкіпера. Груди його м'ягкі й масні, лиснілися, ніби він впрів уві-сні і з пор виступив жир. Він зробив... увагу голосом хрипким і млявим, що подобав на скреготіння пилки, коли нею надрізають дошку“. Або характеристика Корнеліуса: „Він був подлий і душею і з зверхнього вигляду. То був елемент його натури, який офарблював усі його вчинки, пристрасті й емоції; він лютував подло, усміхався подло і подло сумував; і чемність його і гнів були подлі“.

Та хоч у манері зовнішнього змалювання своїх героїв Конрад і послуговується старими штампами роману, романтичного роману пригод

початку й середини минулого віку, але він тут-таки без вагання відкидає ці штампки, переключаючи своїх героїв в цілком інший план з допомогою тонкої й складної психологічної аналізи.

Авантюрний роман звичайно орудує з непорушним героєм, висловлюючись терміном сучасної поетики, з героєм машкарою. Герой в таких разі грає звичайно композиційну, а не конструктивну роль, щоб-то він допомагає авторові творити свою фавулу, зв'язувати факти, виконуючи функцію службового елемента, а не основного стрижня, що концентрує на собі інтерес не самої тільки фавули, а цілої конструкції.

В Конрада навпаки: іменно герой збирає круг себе всі інші організаційні фактори, відтінений усіма мінливими фарбами розкішного конрадівського пейзажу. При тім, натурально, стаючи в центрі конструкції, герой губить свою машкару, а дістає певну життєздатність, завдяки тому, що психологічна аналіза автора проходить крізь поверхневу оболонку портрета. Конрад як раз і йде по лінії психологічного розкладу героя, при чім робить він це надзвичайно повільно, обережно, заплутуючи читача, збиваючи його і весь час пильнує зберегти довкола героя оболонку якоїсь тайни. Тайна може бути зв'язана і з яким-небудь конкретним, зовнішнім фактом в біографії героя, але не те має вагу. Вагу має та друга тайна, внутрішня, психологічна, котра виникає з цього факту й оповиває героя серпанком якоїсь загадковості, що особливо вабить і інтригує на тлі фантастики моря або тропічної екзотики. Тайна оточає малайського деспота — царка Караїна в оповіданні „Караїн“, що не розлучається з своїм старим зброєносцем, поки його палка сповідь не розкриває його психологічної трагедії. Загадка оповиває Джемса Уейта з „Негра з Нарциса“, який думає, що містифікує всіх своєю недугою, а сам — рокована жертва. В романі „Перемога“ Девідсон, почасти „оповідач“ роману, каже про Гейста: „Він почав свої мандрювання вперед того, як попав в коло наших спостережень. В яких країнах? Відколи? Тайна! Може в цієї птахи ніколи не було гнізда?“. Загадка і капітан Антоні в „Оказії“, на якого дивується весь екіпаж корабля: „Моряки, взагалі, мають звичку вдивлятися в далеч, але в капітана Антоні цей звичай мав характер чогось умисного, ніби він намагався таким способом увійти страждань або спокуси... Але й без того Антоні поводився ніколи чудно...“

Конрад ніколи не домовляє до краю, не деталізує подій. Так само він не деталізує відчуттів своїх героїв. Він тільки дає великі й яскраві психологічні мазки, які іноді раптом ніби розкривають перед читачем справжню психологічну розв'язку і тісно зв'язану з нею фактичну трагедію. Романи Конрада рідко коли кінчаються щасливо. Або останнім словом його буває запитлива інтонація — нерозв'язаний дисонанс — або сумні, погребні акорди. („Забаганка Олмейра“, „Перемога“, „На обмілах“, „Фрейя сімох островів“, „Лорд Джим“ та ін.). І воно, власне, не може бути інакше. Конрадові часто — і може почасти справедливо — докоряють розтяглістю, довготами. Але при тім у нього ніколи не ослабає психологічне напруження, а навпаки, ситуація хоч би й розмазана на занадто великому числі сторінок, стає чим раз складніша й гостріша і так аж до кінця. Щасливе розв'язання цього напруження привело б до спаду піднесеної хвилі — а тим часом Конрад пильно обчислює співвідношення конструктивних частин і намагається зберегти єдність емоціонального плану. Там, де цей план дозволяє — там Конрад не уникає щасливого розв'язання кризи — от

напр. у „Оказії“. І треба сказати, що тут ця щаслива розвязка — правда через трупи батька Флори Де-Бараль — ні трохи не зменшує трагізму ситуації чоловіка — жінки — батька, а, навпаки, останніми штрихами доповнює образ Флори і, особливо, капітана, злитого з морем, обвіяного духом моря.

Психологічний напрямок у літературі — давно не новина. Останні десятиліття, певніше, друга половина XIX віку були часами тріумфу цього напрямку. Але психологічний напрямок в колоніальному авантюрному романі — це щось нового, і герой такого роману висне в повітрі без традицій і коріння.

Нові жанри виникають найчастіше від переміщення частин в середині кількох жанрів і обміну між ними цими відірваними частинами. Визначний письменник робить цю контамінацію сам, маленький жеде поки вона стане відчутною і тоді йде за новою усталеною традицією. Конрад не ждав. Він взяв старих героїв і стару літературну арену, але заставив цих героїв так по-новому ходити на тій арені, що перед очима глядачеві стало щось зовсім неподібне на те, до чого він звик.

Американський письменник Вудворт в своєму сатиричному пародійному романі „Дурниця“ досить гостро глузує з того, як Конрад поводить ся з своїми героями, доводячи, як і в кожній пародії, до абсурду те революційне, що Конрад вклав в свої книжки. Вудворт описує клуб героїв (літературних), звідки він сам хотів узяти підхожу постать, і каже: „Один із найцікавіших типів в клубі — це є конрадівський капітан, міцний старий моряк. Голова йому така затуманена, що инколи він не годен знайти виходу на вулицю і, ніби й не сталося нічого, починає читати газету, держучи її догори ногами“. Далі вже сам капітан каже від себе: „— Це все Конрад винен! Ви знаєте, милий, поки я стрів Конрада, я ні разу ні в чім не сумнівався. Тепер в голові у мене така плутанина: сумніви, підозріння, вагання, муки сумління, затемнення свідомості і бог знає, ще що... На бажання Конрада, я мусів впасти в якусь абстракцію чи в щось инше — вже не пам'ятаю, як він називав це — з приводу чудового пурпурового й золотого тропічного заходу. Я мусів, як дурний осел, посадити старий гукар на риф. Що ви скажете? А я знаю тепер тільки одно: страшна доля тяжіє на мені!“

Але Конрад переродив не тільки „капітана“ — сміливого героя старих морських романів пригод. Так само переробив він і жіночі образи, склеєні звичайно за одним шаблоном, так що можна було легко заступити один другим. Жіночі постаті Конрадові не позбавлені „романтики“, що героїзує його сміливих мореплавців — вони всі майже стоять на п'єдесталі літературної ідеалізації. Але й вони так само, як і мужські персонажі, зняті з стрижня головної, організуючої маски, і розкладені тією психологічною колізією, в яку їх втирає автор. Без такої колізії в Конрада не обійдеться жоден любовний епізод. Традиційна схема — щасливі закоханці, розлучені зовнішніми обставинами або зловливими злочинцями, в кінці роману або єднаються або вмирають — не приваблює його. Жодне закохання в нього не минає просто, без психологічного обтяження. Іменно кохання і складність любовної ситуації найчастіше і буває джерелом героїзації й ідеалізації героїні. Лена в „Перемозі“, яку кохання доводить до героїства, Джюел в „Лорді Джими“, що рятує милого й не хоче віддати його ворогам, і ин. — все це рельєфні й виразні постаті, і набирають вони тої виразности саме на тлі свого кохання. Але це кохання

зовсім не є просте й ясне, а також оповите тим серпанком недомовленості, що й усі переживання й ситуації Конрада. Така недомовленість тяжить на стосунках Лени й Гейста в „Перемозі“, на коханні Джюел і Джима в „Лорді Джимі“ і доходить до трагедії в житті Флори й Антоні в „Оказії“. Обставини, в яких укладаються ці стосунки — знов таки море або тропична екзотика, — збільшують незвичайність ситуацій і яскравість почувань, яка особливо дається відчутти завдяки квітчастій лексиці й патетичній інтонації конрадівської мови. Отже „Фрейя семи островів“, мулатка Найна, дочка Олмейра в „Забаганці Олмейра“ романтичні не самі від себе, а саме на тлі романтичної екзотики. Навіть англіянку, європейку Едиту Треверс в „На обмілях“ переносить автор і стилістично, й емоціонально в той самий розкішний, екзотичний план. Треба сказати, що суто світські, „земні“ оповідання й постаті Конрадові далеко блідніші й шаблонніші, не вважаючи на так само уважну аналізу — напр., оповідання „Воріття“ та ин. Але не вони характерні для Конрада і не про них мова в цій статті.

Перенесення складних психологічних проблем, іноді ще й ідеологічно поглиблених, на тло звичайного авантюрного роману, далекого від якої-будь поглибленості й аналізу, руйнує дощенту стару форму цього жанру, як його подавали давні автори, і наново перероджує його, створюючи щось несподіване, яскраве й своєрідне композицією і визначне тематичним змістом.

III

Як я вже сказала, Конрад взяв від старого авантюрного роману звичайний композиційний стовбур — тайну, до якої прип'ята властива фабула роману. При тім після фактичного розкриття цієї тайни часто виявляється, що вона досить проста. Але саме розкривання її, повільне, ступневе й обережне, держить читача в безнастанному напруженні, дарма що і ця повільність, і ця обережність і ця ступневість іноді утомлюють і майже дратують. Головний момент у Конрада, що ускладнює композицію, це безперечно оповідачі, які оповідають про всі події твору, розуміючи їх по-своmu, по-своmu сприймаючи й освітлюючи їх. Звідси той імпресіонізм в освітленню деяких фактів, та гра інтонацій, від яких залежить все емоціональне зафарблення дієвих осіб і фактів.

Ця облямована форма конрадівських речей — відмінна ознака його композиції. Вся англійська критика одностайно вбачає в цім сліди впливу англо-американського письменника Генрі Джемса, великого майстра і класичного зразка новель з оповідачами. Ця форма, правда, заваджає динамічності й різноманітності дії, але зате допомагає грати на загадках, на недомовленості, бо оповідачеві не все відоме. За найяскравіші і найскладніші приклади такої конструкції треба визнати два великих і дуже характерних романи Конрада — „Лорд Джим“ і „Оказія“. Станьмо трохи на композиції цих речей, що разом з „Перемогою“ становлять верховини конрадівської творчості.

„Лорд Джим“ починається просто без ніякого облямування. Оповідання іде рівно й без перерви аж до самого моменту загадкової катастрофи, яка зразу розгортається в сумному моторошному плані, не вважаючи на звичайний недосказ і недомовки Конрада. Описано незрозумілий струс корабля, від якого механік упав, а Джим і огидний капітан „Патни“ ледве встояли на ногах: струс цей нагнав на

всіх страх і передчуття загибелі. Але в чім була річ, так і не з'ясовано. Так само довго невідомо, що сталося після струсу. Тільки сказано: „Дрижання припинилося і одразу затихли легкі гуркоти грому, ніби за судном, віддаляючись, вібрувала вузька смуга води й гуло повітря“. І далі — зрив. Таємниця. „Через місяць, коли Джим, відповідаючи на прямі питання, пробував чесно розказати про минуле, він сказав, говорячи про судно: „Воно перейшло через щось так легко, як переповзає змія через палицю“. Тайна не розкривається і на суді. Автор не ставить читача в курс справи. Він тільки знов констатує: Джим наближався до цього... наближався... і тепер, коли йому брутально урвали мову, мусів відповідати — так чи ні. Він відповів правдиво й коротко: — Так“. На суді Джим вперше зустрічається поглядом з Марлоу, і тут автор, довівши своє оповідання до зустрічі з ним, виходить з роману, залишаючи дальшу оповідь Марлоу, що сидячи на веранді, розказує гурткові приятелів всю історію Джима. Але таємниця розкривається не зразу. Марлоу говорить з людьми, що знають історію „Патни“ і досить довго в своїм оповіданню орієнтується саме на це знання: „Ви маєте знати, що всі, хто мав якесь дочинення до моря, були там, на суді, бо вже дуже давно про це діло пішов розголос, ще відколи надійшла таємнича телеграма з Едена, що після неї ми всі розкудкудакалися. Я кажу — таємнича, бо до певної міри вона такою була, хоча й подавала тільки всього голий факт — такий голий і неподобний, яким можуть бути тільки факти. Ціле узбережжя ні про що інше не говорило“. Ця таємничість кругом Джима зростає й після сутички на вулиці і трохи роз'яснюється аж підчас сповіді Джима вночі, коли в Марлоу вихопилися слова: „Коли б ви не покинули судна... Ви це хотіли сказати?“ З цього моменту, коли нарешті цілком розкривається тайна — утеча з „Патни“ — починається намагання Марлоу збагнути психологічну таємницю Джима, відгадати загадку його внутрішнього світу. Це оповідання від першої особи дозволяє цілком доречні ліричні відбіги й збочування від головної лінії оповідання, а також пояснення і коментарі оповідача. Роман розтягнений — з погляду пересічного читача він може навіть нудний. Марлоу перепиняє свою мову вставними оповіданнями, що ніяк не стосуються до фабули — історія з Брайером, потім мало зв'язана з романом зустріч з французьким офіцером, історія Штейна — і т. д. Діялоги короткі й скупі. Зате маємо надзвичайно багато психологічних коментарів Марлоу, що фіксує кожен рух Джима, помічає кожен змінюваний його обличчя. Таємниця Джима оповиває його загадковістю, якої не можуть збагнути ті, хто з ним зустрічається, навіть Джюел, що намагає на Марлоу, щоб сказав, чому Джим не може вернутися в світ. Оповідна нитка раптом уривається з кінцем оповідання Марлоу і потім відновляється в новому композиційному моменті — листі Марлоу, що описує смерть Джима так, як йому про неї розказували Джюел і Бравн, але емоціонально зафарблює це оповідання максимально піднесеною інтонацією. Згадаймо цитований вище уривок, що стосується до смерті Лорда Джима. Таким способом з допомогою цієї введеної особи — підставного оповідача, Конрад здійснює ту патетичну героїзацію, яка, починаючи з опису ганебного факту, підносить Джима на романтичний п'єдестал.

Це суб'єктивне освітлення, гра на спостереженнях і висловлюваннях оповідача, марудне порпання в тих спостереженнях, і ховання, навіть штучне творення тайни ще більше впадають в очі

в „Оказії“, де оповідання створено з думок і спостережень двох самовидців: Марлоу й Пауелля. При тім початок ніякої притоки до головних героїв не має, а містить вставну новелю про морську кар'єру Пауелля, що потрапляє на корабель капітана Антоні. Це ім'я наводить Марлоу на таємничу історію Антоні й Флори де Бараль, яку він і розповідає, пригадуючи, аж до моменту одруження. Оповідання йде поволі, фактів майже нема — річ розтягнена ще більше як „Лорд Джим“. Особисті коментарі і нескінченні приточені розмови страшно гальмують фабулу — і уриваються в кінці першої частини. Далі оповідання продовжує той самий Марлоу, але вже переказуючи те, про що дізнався від самовидця Пауелля, чоловіка простішого і більш примітивного, як Марлоу. Через те вся дальша історія, ще складніша психологічною ситуацією як на початку, відтворена з грубих і спрощених спостережень Пауелля. Але коментатором залишається все таки Марлоу, що дає від себе довільне освітлення й трактування подій і кінець-кінцем розв'язує долю Пауеля й Флори де Бараль.

Почасти такі елементи об'ясування застосовані і в „Перемозі“, де основний факт, що Гейст одвіз свою дружину на острів, подано з оповідань двох осіб, які цілком протилежно ставляться до Гейста — шинкаря Шомберга й моряка Девідсона. Але далі автор переходить знов до прямого оповідання, перебравши на себе функцію своїх оповідачів й уважно досліджуючи й аналізуючи своїх героїв.

І мусимо сказати, що автор виказує себе ще тоншим обсерватором, ніж його підставні особи. Нігде, здається, Конрад не дійшов такої глибини в аналізі і такого широкого розмаху в створенню своїх героїв, як у „Перемозі“. При тім, не зв'язаний суб'єктивним викладом єдиного оповідача, Конрад веде дві паралельні лінії — злочинців Джонса й Рикардо, носіїв авантюрних кримінальних елементів роману, і Гейста й Лени; життя цих двох, не вважаючи на взаємне кохання, складається з моментів глибоко психологічного розладу, що починається з оповідання Гейста й згадки його про Моррисона. Вся ситуація з самого початку навіває передчуття якоїсь майбутньої трагедії. Після появи Джонса й Рикардо це передчуття зростає. Зникнення револьвера, зникнення китайця і всі події, що надходять, згущують атмосферу тайни на острові і віщують трагічний кінець роману. При тім Конрад і тут себе не зраджує: оповідання уривається на смерті Лени, а про всі інші події стисло оповідає капітан Девідсон, що випадково явився на острів перед моментом катастрофи.

Цей принцип — підтримувати напруження з допомогою тайни або певніше загадковості, здійснений скрізь, навіть там, де справді ніякої тайни нема. Через те всі екзотичні й морські речі Конрадові повні якогось жаху, розмальовані якимись сумними, темними кольорами. Жахом повнімає оповідання „Аванпост цивілізації“, де два чоловіка, залишені самі на тропіках на торговій станції занедужали на тропічну пропасницю, при чім один убиває другого і потім божеволіє. Тут сам пейзаж, сам добір епітетів і фарб творить важку, похмуру декорацію: „Розвиднілося, і важкий туман завис над землею; туман мовчазний, що скрізь проходить, все оповиває собою; туман, що липне й убиває, туман білий і смертельний, чистий і отрутний“. Ще більше обвіяна цим загадковим жахом цілком безфабульна річ Конрадова: „Тінева смуга“, яку він сам назвав у піднаголовку „Признання“. Фактично тайни тут ніякої нема. Але з самого початку автор записок — може сам Конрад — веде лінію якоїсь неминучої рокованості на загибель, що заводиться його майже в містицизм. Отож цей містицизм,

певніше гра на забобонах, заступає фабулу, приковує до себе читача. Цей корабель, що його екіпаж поспіль слабує на тропичну пропасницю й не може вибратися з отруйної затоки через зловорожий штиль, є ніби зачарований привид помершого капітана, попередника автора. Принаймні така маячна ідея старшого офіцера Бернса. Це лейт-мотив речі, що творить її сюжет. Поволі маячна ідея проходить у стилістику, майже переносячи річ в містичний план: „Я міг бачити Це — це Щось! Морок, що його така велика частина що-їно перетворилась у воду, злегка порідшав. Ось Воно передо мною“... Поволі оповідання чим-раз більше набирає характеру моторошної повісті з початку XIX в. Прим., слова Бернса: — „Ви думаєте, що він став інший тепер, бо вмер. Не з тих він. Його труп лежить на глибині ста сажнів, але він остався такий як був... 8° 2" північної широти“. Кульмінаційна точка — пекельний регіт Бернса, — хутко після нього корабель рушив з місця. „Заклинальна сила страшного реготу М-ра Бернса перемогла злобливий привид, лихі чари були зламані, прокляття — зняте“.

Коли прибули до порту, берег розвіяв цю фантастику моря і вернув автора записок в реалістичний план. Тут, мабуть, до речі сказати кілька слів за пейзаж Конрадів взагалі.

IV

Ні в кого декорація моря і далеких морських берегів не грає такої важливої ролі, як у англійців. Екзотика французів зовсім інша, вона виростає з іншого літературного коріння і йде від іншої традиції. Англійський колоніальний роман знає більше фарб і дає більшу розмаїтість як у пейзажі так і в сутоетнографічних елементах. Але ні в кого пейзаж — і то саме морський пейзаж — не став перед нами такий живий, яскравий і багатогранний, як у Конрада. Море Конрада — то діва особа, то його улюблений герой, що владає автором і не дає йому перейти до іншого матеріалу. І не випадкова річ, що Конрад, почавши з морських романів і повістей, після досить довгого періоду, коли він перейшов до інших тем і інших героїв („Тайний агент“, „Шість“, „На погляд заходу“), знов повертається до моря і до знайомої йому тропічної екзотики. Пейзаж у Конрада взагалі не випадковий. Його ночі живуть і говорять, його ріки й ліси діють разом з героями, де треба криючи їх любов („Забаганка Олмейра“), де треба, таючи їх загибель (Лорд Джим). Але там, де за пейзаж взято море, воно оживає само собою, воно скоряє собі героїв. В „Тайфуні“, де, як майже всі визнають, найсильніше змальовано бурю на цілу світову літературу, є, певна річ, тільки один герой — море. І проти нього — другий герой, так само частий і вимовний у Конрада — корабель, що завзято, несамовито змагається з тим морем. Те саме супротивлення двох героїв, що з погляду композиції правлять за тло, але в Конрада такі ж живі, як і люди, маємо в „Негрі з Нарциса“, де, власне, є море, корабель і колектив команди корабля, серед якої вмирав негр Джеймс Уейт. Патос моря, завжди відчутний в Конрада, тут дається відчутти ще гостріше. Навіть лексика Конрадова в описах моря з одного боку наближається до описів живої природи, з другого переходить в особний, піднесений тон. Наприклад: „Хвилі, набігаючи в темряві звідусіль, ніби намагалися не дати кораблеві увійти призначеної йому загибелі. В способі, як вони на

нього нападали, відчувалася ненависть, і в тім, як вони його били, — лютощі. Він подобав на живу істоту, кинену на розірвання між знавіснілу юрбу — коли її без жалю б'ють, підіймають угору, кидають униз, розтоптють" (Тайфун). Або ще: „Правда, що море — стихія зрадлива, але справжній моряк забуває про те, коли на нього діють його чари, як закоханий коло своєї милої забуває за уславлену жіночу невірність" („Оказія"). Нарешті ще приклад: „Корабель мав своє майбутнє; він жив життям тих істот, котрі топтали його чардаки... Величне море сміючись обертало в нівець протяжність часу. Дні летіли один по одному, блискучі й бистрі, як блискавки маяка, а короткі, повні подій ночі нагадували скороминущі сні". (Негр з Нарциса). В іншому місці це оживлення корабля уже цілком одверте: „Для нього бриг був так само повний життя, як величезний навколишній світ. Для Лінгарда бриг був завжди дорогоцінний, як давнє кохання, завжди бажаний, як незнайома жінка, завжди ніжний, як мати, завжди вірний, як улюблена дочка" (На обмілях).

Отже море й прилеглі до моря країни, куди європейця може привести тільки море, творять особний план конструкції. В цім плані особливим способом героїзуються дієві люди, в цім плані особливим способом освітлюються й складаються факти. Майже свідомо протиставлено землю (європейську) і море, людей континенту і людей водної стихії. Пауелль в романі „Оказія" каже: „Погана штука — життя на березі, м-р Франклін. — Ви зле його знаєте. — Це правда, ми моряки мало його знаємо". Несполученність цих двох побутових планів особливо підкреслено в „Негрі з Нарциса", де матроси, що витримали жахну хуртовину на морі, цілком непевають себе і не знають, що з собою робити, опинившись на березі. Дуже поглиблено і майже проблемно здійснене це супротивлення людей землі і людей моря або диких країн, що належать до того самого романтичного плану, в одній з останніх речей Конрада — в романі „На обмілях". Це, мабуть, найбільш фабульний й авантюрний і найпростіший з погляду психологічного розроблення з усіх більших творів Конрада. Троє європейців, аристократів, роблять на яхті *partie de plaisir*, але застрягають на обмілях в Малайських островах і потрапляють в саму гущу інтриг і боротьби тамтешніх народів. І тут не тільки гостро підкреслено різницю в психології, в сприйманні, в поведінці цих двох світів, але й переведено стилістичну межу. Лінгард і все, що належить до його світу, описано звичайною, трохи квітчастою, трохи піднесеною мовою, якій протиставлено безвиразний, бідний і сухий тон, що ним говориться про мешканців яхти. Ланка, що ув'язує оба плани, — Едита Треверс, захоплена романтикою чужого їй і майже фантастичного оточення, а також красою і силою постаті Лінгарда. „Що по тому, що оповідач був тільки всього мандрівний моряк, царство, за яке він говорив — джунглі, люди — лісові дикуни, існування, — нікому незнані? Його проста душа була захоплена великою ідеєю, і до цих палких поривань не долучалося нічого низького".

І при тім тільки двоє мужчин — один змальований навіть позитивно — та кілька коротких речень за їх минуле мають з'являти великий, добре організований світ вищої європейської цивілізації. Цей світ залишається десь-там, за межами даної літературної конструкції, але він відчувається й тут, в середині її, він проходить у ній другим, зниженим, невидним планом і безпосередньо промовляє до емоційного сприймання читача, як погана реалістична протилежність до гарної фантастики щиро конрадівського світу.

V

Конрад національністю не англієць, а не то поляк, не то українець, з професії — не письменник, а моряк. В літературі він не спромігся перейнятися духом нації, до якої приєднався, і традиціями царини, в якій почав працювати. Тому він і уник шаблонів, які часто приводять письменника до штампів, навіть до стандартизації, і зовсім відмінно почав поводитися з матеріалом, що подарувало йому його життя, і з формами, які дала йому література. Про це я досить говорила попереду і більше деталізувати не буду.

Але Конрад новий не тільки перетасуванням авантюрих і психологічних чинників. Для англіїців була несподівана і його мова, багата й квітчаста, повна імажиністичних образів, напр.: „Увага Ноульса... викликала жмури сміху, які вирости на хвилю й вибухли громовим гуркотом“ (Негр з Нарциса). „Ніч скінчилася і її легкий привид, пахоці її темної душі, насиченої россою, затрималися ще на мить між широкою пожежею неба і племенистим жаром моря“ (Перемога). „Перед заходом сонця воркотливі хмари перехопилися через пасмо горбів і скотилися по схилах“ (Караїн). Збільшити число прикладів не тяжко — та досить і цих.

І може ця мова, ця нова для англіїців сміливість епітету — бо ніхто з кращих письменників Англії не владав властивостями конрадівської мови — і здалася англіїському читачеві особливо новою, привернула до письменника загальну увагу й дала йому славу першого стиліста сучасної англіїської літератури.

Творчість конрадова дуже багата. Кількісно ця стаття далеко не обіймає всього що він написав. Але того й не треба. Щоб створити літературний портрет письменника, не треба говорити про все, що він написав — це часто навіть заваджає. Я спинялася на тім, в чім найвиразніше виявилася письменницька-індивідуальність Конрада і конструктивна оригінальність його речей. Безумовно, великого психологічного інтересу повен його роман з російського життя „На погляд Заходу“, надзвичайно тонкі й досконалі багато новель, яких я не називала, але найвищих творчих верховин і своєрідности він досяг саме в тих речах, на яких я найбільше спинялася. Конрад дає правдиве й чесне відображення арабо-малайських звичаїв. Але й не в тім його літературна заслуга. Правдиво переказує життя і нарис і науковий опис подорожи. Тим часом Конрад — письменник, цілком літературний письменник, і весь цей правдивий матеріал підлягає законам власної конрадівської конструкції.

Чи можна визнати Конрада за авантюрного письменника, а його роман — за роман пригод? Вище ми говорили про те, що Конрад віродив цей жанр. Але віродивши його, Конрад разом з тим став його трумнарем. Своїми романами, своїми принципами він поховав способи всіх старих зразків. Конрадові абсолютно чужа тенденційність англіїських романів, так само як і чистий естетизм уайльдівської школи. Але на тім шляху, який він обрав, він досяг великої, поки ще непереїденої висоти.

П. Г.

Бласко Ібаньес

1867 — 1928

Є письменники, що для чужоземного читача уособлюють собою всю літературу своєї країни. До таких саме письменників належав Бласко Ібаньес, що помер цього року 28 січня у Франції в Ментоні.

Останні десятиліття для європейського читача еспанська література — це був передовсім Ібаньес. І якщо в самій Іспанії і були письменники, як от Піо Бароха, Рамон Гомец де-ла-Серна, яких вище цінувала еспанська критика і, може-бути, зараз більш любить еспанський читач, то по-за межами Іспанії, сміливо можна сказати, Ібаньес був найпопулярнішим представником еспанської літератури.

Еспанська критика докоряла Ібаньесові зовнішньою умовною чепурністю, перебільшеною специфічною екзотичністю на вимогу і вдоволення зіпсованого смаку туристів. Навіть, коли б і не поділяти цілком цього обвинувачення, можна проте погодитися з одним: можливо, що саме ця специфічна перебільшена екзотичність Іспанії, якою насичені романи Ібаньеса, що саме вона в значній мірі створила таку популярність письменникові по-за його батьківщиною. У Ібаньеса ми маємо не фотографічні відбитки, не шкіци олівцем, а яскраві і багатством фарб і різноманітним змістом, можливо й на шкоду тонкості та глибині виконання, картини Іспанії.

Ібаньеса обвинувачували не тільки в перебільшеннях, його обвинувачували і в тім, що він був поганим стилістом. І це важко заперечувати. Стиль його не відзначався ні художньою витриманістю, ні шляхетною своєрідністю прийомів. Едмонд Жалю, сучасний французький критик, порівнює його талант з стихійною силою природи. „Не можна вимагати у грози, щоб вона майстерно виводила лінії блискавок“. Порівняння, може бути, теж перебільшене, але в глибині своїй воно справедливо визначає характер творчості Ібаньеса.

Ібаньес передовсім був глибоко активною натурою, що не могла не перетворювати в дію всі свої ідеї, всі свої прагнення. І літературна творчість була одною з форм виявлення його активності, як і політична діяльність, як і нескінченні мандрівки. Через ці властивості характеру Ібаньесове життя є не звичайне спокійне життя письменника, а скорше життя авантюриста натурою.

Ібаньес народився 1867 року в Валенсії, в досить бідній родині. Хлопчиком він утік з школи, став матросом. А юнаком сімнадцяти років уже опинився в Мадриді і почав перебиватися газетярською працею. Революційний настрій в ньому вже прокинувся, і за палкі виступи на робітничих мітингах його вислано на батьківщину, до Валенсії.

Такий початок його життєвої кар'єри. Продовження було таке саме бурхливе і буйне: оборонець, політик, що 30 разів сидів у в'язниці, письменник, слава якого обійшла увесь світ, мандрівник, що об'їздив майже всю земну кулю, видавець, що стояв на чолі найбільшого

видавництва Еспанії, колоніст, що перебув кілька важких років у Аргентині, де він мав заснувати колонію для еспанців на особливих засадах. І нарешті вигнанець, позбавлений права повернутися на батьківщину за гострий виступ проти уряду, через що він і докінчив останні дні свої на чужині.

Який захоплюючий роман можна було б написати за його біографією. І всю цю різноманітну діяльність, усі ці полюси змагань об'єднує тільки одне — любов до Еспанії, любов до рідного краю, любов не безоглядна, не сліпа. Він бачить і хиби і вади своєї батьківщини, і все своє життя присвячує на те, щоб їх викоринити.

Життя Еспанії було в нього перед очима. Він бачив його оком талановитого спостерегача, відчував його, продумував його, і не міг не писати про нього. А матеріалу для яскравих картин Еспанія давала дуже багато. Не кажучи вже про те, що деякі провінції Еспанії майже цілком зберегли своєрідні етнографічні особливості, але і в усьому укладі життя країни багато архаїчного, багато пережитків старовини. От хоч-би й клерикалізм Еспанії, що має ще й тепер, у ХХ столітті, якийсь майже середньовічний характер. Інертність, темнота народу, особлива культурна відсталість жінчини, старанно підтримувані від вищих клас, буржуазії й особливо духовництва, убогість освіти взагалі, кволість промислового розвитку, примітивність революційного руху, що нагадує собою 48-мі роки в Європі, і нарешті політичний устрій з парламентаризмом тільки на папері, з усемогутнім королем і могутнішим ще диктатором — усе це робить з Еспанії багатий матеріал для романів, як побутових, так і соціально-виявних.

Хронологічно можна було б намітити три періоди в літературній діяльності Ібаньєса: перший і ранній — побутові писання, захват побутом, другий, найплототворніший і найширший — захват соціальними та психологічно-філософськими питаннями, третій, останній — відображення світової війни і перехід до авантюрного роману. Це, звичайно, не значить, що в перших творах Ібаньєс не звертав уваги на соціальний бік життя, або що в романах другого періоду не відбився побут. Ні. Цей поділ вказує тільки на головний напрям автора. Ібаньєс передовсім побутовий письменник. Не згадуючи вже про перші його романи, в усіх його творах від соціального до філософсько-психологічного роману — побут є тло, на якому розгортається дія.

Ібаньєс походить з Валенсії, і його перші побутові романи: *Arroz y Tartana*, *La Barraca* (Хатина, 1898), *Flor de Mayo* (Майська квітка, 1895), *Canas y Barro* (Каміш і мул, 1902) подають нам життя Валенсії з її своєрідним укладом, звичаями, що через століття збереглися до наших днів. У Ібаньєса своєрідна манера малювати побут. Він створює його, списуючи найдрібніші деталі життєвого укладу. Око авторове вибирає найнепомітніші подробиці, але подає їх так уміло, що вони створюють цілу картину.

Хоч у цих побутових романах соціальні питання ще не висовуються на перший план, проте Ібаньєс не оминає їх. У Валенсії земельне питання дуже гостре. Ґрунти бідні, малородючі. Тільки кривавою працею перетворено їх в суцільний сад. Жаден клопоть землі не гуляє. Проте селянство, що покладає всі свої сили на обробіток ґрунтів, власної землі не має, а орендує у великих землевласників. І що кращим стає ґрунт наслідком їхніх старань, то більшає орендна плата. Звідси у селянства розуміння несправедливості умов, потяг до свого шматочка землі. Ібаньєс у своїх Валенсійських романах, особливо у „*Canas y Barro*“, і „*La Barraca*“, палко обстоює право селян на землю,

яку вони обробляють. Спинімося трохи докладніше на останньому романі „La Baggasa“ (Хатина), відомому українському читачеві в перекладі українського поета й знавця еспанської літератури, небіжчика Володимира Самійленка¹⁾.

Сюжет його своєрідний. Це — відбиток побуту, відбиток напівдикунських звичаїв Валенсійських селян. Побудова його оригінальна тим, що зав'язка його утворюється до моменту дії в романі. Але вона відіграє чи не головну роль в розвитку подій.

Селяни Баррети кілька поколінь орендували один і той же шматок землі, обробляли його з неймовірними труднощами і перетворили його в квітчастий і родючий куток. Наслідком цього так збільшено орендну плату, що вона стала не під силу орендареві Барретові, і він заплутався в боргах. У нього відбирають майно і виселяють з садиби. Позбавлення землі, якій він віддав усе своє життя, доводить його до такого розпачу, до такого обурення, що він відважується і вбиває землевласника, з ласки якого його виселено. Гине і сам він, і вся його родина. Сусіди мовчать. Вони не можуть мститися одверто, але встановлюється звичай, освячений часом: ніхто не повинен селитися в садибі Баррета. Нехай гине цей квітчастий шматок землі. А хто й пробував оселитися на ній, мусів зараз же кидати її, так вороже ставилося до нього все околицьне населення. Роман починається з моменту, коли на участку Баррета поселяється родина селянина Батиста, такого ж упертого, невтомного працівника, як і Баррет. Але в своєму вирокі селяни ще впертіші. „Земля дядька Баррета не повинна ніколи служити людям“.

Сусіди переслідують його дітей, псують його майно, нахваляються вбити. Умирає його син, як жертва ненависти сусідів. Нарешті вся садиба гине в полум'ї. Помста перемагає — Батистова родина мусить виїхати, втративши результати тяжкої праці.

„Ім треба втікати відтіля, щоб розпочати знов инше життя, чуючи голод за собою, що наступатиме їм на п'яти; покинуть вони назад себе занапащену працю й тіло одного з своїх, бідолашної дитинки, що тліє в лоні цієї землі, як безвинна жертва шаленої боротьби“ (Хатина, ДВУ. 1925 г. ст. 270).

Така схема роману. Тема його — звичайна тема романів з селянського побуту: боротьба за землю, боротьба за хліб. Але Ібаньєс з властивим йому хистом побутового письменника, так увів її в рямці Валенсійського життя, що вона набула своєрідного, цілком місцевого колориту. Боротьба за право на оброблювану землю властива всім селянам, усіх країн, де ще не переведено соціальної реформи, але в кожній країні вона має свій характер, і в романі Ібаньєса в цій боротьбі ми бачимо Іспанію, бачимо Валенсію.

З часом Ібаньєс чим-раз більше й більше захоплюється соціальними питаннями, що їх збуджує в йому еспанська дійсність, а також питаннями філософсько-психологічними. Цей період обіймає перше десятиліття XX віку до світової війни, і є період розквіту літературної творчості Ібаньєса. Письменника вже не вдовольняє тихе життя провінції. Вся Іспанія з її клерикалізмом, народньою темнотою, зародковим капіталізмом, кричущою соціальною нерівністю, з її єзуїтами, контрабандистами, тореадорами, буржуазією, що багатіє, ганчірниками,

¹⁾ З творів Ібаньєса у українському перекладі маємо: „Хатина“. Пер. В. Самійленка. ДВУ. 1925. „Валенсійські оповідання“. Пер. В. Самійленка, ДВУ. 1926. „Здемаскований Альфонс XIII. Перекл. В. Самійленка ДВУ. 1925. „Кров' і пісок“. Пер. М. Іванова. „Час“, 1928.

журналістами, політичними діячами — проходить перед нами. Жага письменницької цікавості, ширина охоплення — незвичайна.

Передвіше вже зазначалося, що тло в усіх романах, як психологічних, так і в соціальних та історичних — побут. І на тлі побуту розгортається дія, накреслюються соціальні взаємини, розв'язуються психологічні проблеми. Важко навіть сказати, які з романів цього періоду кращі: „La Horda (Орда, 1906), El Catedral (Собор, 1903), El Intruso (Пролоза, 1904), La Badega (Винарня, 1905), Sangre y Arena (Кров і пісок, 1908), Los Muertos Mandon (Мертві наказують), La Maja Desnuda (Оголена) — всі ці романи своєрідні і майже однаково яскраві.

Тут Ібаньєс уже одверто, гостро виступає, як виявник соціального ладу Іспанії, виявник, правда, трохи наївний — він не завжди добачає „корінь зла“. Найбільш яскравий роман „La Horda“ — Орда. Орда — це вся та маса злидарів пролетарів, що вдосвіта тягнуться до Мадриду на денну працю, щоб зробивши своє діло, на ніч увійти до своїх брудних, огидливих нор, віддавши культурному, багатому Мадридіві на користування плоди своєї праці. Ібаньєс устами одного з героїв, молодого журналіста Мальтрана ставить питання, що буде, коли одного прекрасного дня вся ця „орда“ не захоче повернутися у свої передмістя, а увійшовши до Мадрида, покладе не виходити з нього, захоче взяти належну їй частину.

„Звідки вони з'явилися? З яких печер вилізли? — боязко питають усі. Вони жили весь час з вами, але ви про те не відали. Їхні халупчини тулилися коло ваших стін. Орда що-ранку проходила повз ваші вікна, ала ви спали тоді. Ви її не помічали, бо вона була квола, боязка і підлеслива. Ви навіть нехтували, заперечували її існування, бо вона не загрожувала вам, і коли Орда виявляла слабе ремство ви були до неї немилосердні“...

„Мальтрана в думках уявив собі всю ту лавину безталанних, погорджуваних і доведених до розпачу людей, що згодом може перетворитися на величезну армію руїників. Чого бракує Орді? Відважних і здібних проводирів. Тепер талановиті люди, що з'являються в „Орді“, набувши знання, залишають її. Ах, якби ці люди, обдаровані силою мислення, лишались вірні своїм! Якби ці раби, що продають тепер свої таланти багатіям, віддали свої знання „Орді“! Вони зміцнили б її однією волею і дали б гасло“. (La Horda).

У цім самім романі Ібаньєс дає й маленьку картину соціальної боротьби, якщо так можна сказати, в початковому її стані, картину боротьби неорганізованої, випадкової, викликаної інстинктом обурення. Аби-як, наспіх будований будинок валиться і під його руїнами гине кілька мулярів. Це є тема низки картин: обурення робітників, лютість юрби, особливо жінок проти винних за катастрофу, урочисті похорони жертв, сутички з поліцією, бій на вулиці.

Розвиток капіталізму в Іспанії значно запізнився супроти інших європейських держав. І в романах Ібаньєса відбилися моменти, що стали вже історією для всієї Європи. Це перехід від мануфактур до великих промислових підприємств, зубожіння одних і раптове збагачення других. Сутичка великої промисловості великого центру з дрібною місцевою є один з мотивів у романі „Arroz y Tartana“.

Виникло велике виробництво в Ліоні, і маленькі майстерні в Валенсії, що колись були славою країни, її гордощами, і давали засоби до існування населенню — закрилися.

„Тепер, продовжував Дон Хуан, усе мертве з вини проклятого Ліону; французи, щоб вони завалилися! зруйнували нас своїми

диявольськими машинами... Тепер у садах більше не розводять шовковиць... Загинула промисловість! Та ні, не промисловість навіть, а мистецтво, що ми, християни, дістали у спадщину, від наших попередників маврів. І в цім поступ? У тім, що один народ відбирає в другого засоби до існування? Якщо так, то плювати на оборонців поступу!" (Arroz у Tartana).

Але поруч зубожіння тих місць, куди „рантово ринув капітал, можна спостерігати такі сцени, як і в таборах шукачів золота“. Люди розбагатіли казково швидко. Гроші одірвали їх од старих звичок, що творилися цілі віки, і вони не знають, як використати своє несподіване багатство.

„Лікар знав синів багатіїв, що не знали іншої роботи, як вісім разів на день передягатися. Другі здуру летіли вулицями Більбао в автомобілях“. (El Intruso).

Але питання, як же погодити поступ з експлоатацією, що де далі то збільшується, Ібаньес тільки порушує. Розв'язати його він не може.

У романі „La Horda“ Ібаньес знімає і розв'язує не таке важливе, але все ж гостре питання про обов'язковість морали, що її виробили заможні класи. У клас пригноблених інша мораль — всіма способами боротися за життя. І ніхто не має права судити її, доки існують сучасні умови життя.

Проте за найбільше лихо Еспанії Ібаньес вважає не соціальну нерівність, а „чорного чоловіка“ — цеб-то духівництво. Це зрештою чи не загальна думка всіх ліберальних еспанських письменників. Духівництво в Еспанії відіграє величезну роль. Воно втручається в усі сфери життя; пробралось в родину; прибрало до своїх рук не тільки середню школу, але й університети. Вплив воно проте має переважно на середні класи, та серед найтемніших, найнекультурніших селян північних гірських провінцій, басків. Робітниче населення завжди ставилось з справедливою ненавистю до монахів та священників. Головна підпора клерикалізму в Еспанії — жіноче населення. За допомогою сповідальні священник, а надто єзуїт, цілком панує над темною в своїй масі еспанкою. Боротьбі з клерикалізмом Ібаньес присвятив романи: La Bodega (Винарня), El Catedral (Собор), El Intruso (Пролаза). В останньому романі Ібаньес надзвичайно яскраво і різко відтінив роль єзуїта в родині.

„Ти гадаєш, каже лікар Аресті, — що ворог ще не пробрався сюди і не сидить коло столу, бо ти його не бачиш? А проте він давно вже панує над твоєю спальнею. Що-дня він невидимо приходить сюди слідом за твоєю дочкою і дружиною, що повертається з церкви єзуїтів... Ти сліпий! Незримий ворог, що забрався сюди, завжди стежить за тобою і знає кожний твій рух... Незримий ворог орудує через твою дружину та дочку. Вони приберуть тебе до рук у хвилину слабости. Вони скористаються тоді з твого пригніченого настрою, щоб штовхнути тебе до обійм „Intruso“. (El Intruso).

Ібаньес устами того самого лікаря порівнює духівництво з „чорною пантерою“, і засіб боротьби з нею він бачить один: „Убити чорну пантеру було б найкраще. Але як це не можливо, то треба хоч тримати її в міцній залізній клітці. Треба послабити її, попідпилювати їй пазурі і повиривати ікла“. (El Intruso).

Досі ми мали змогу зазнайомитися з поглядами Ібаньеса на духівництво, на прислужників релігії... Але яких поглядів Ібаньес на саму релігію, на її суть? Прекрасну відповідь на це маємо в тому самому романі.

Бласко Ибаньес
1867 — 1928

„Сонце вже зайшло. На воді, що, здавалось, була бронзова від багрового заходу, плавало останнє відображення святого. Лікар Аресті думав про присмерк богів і про останні сутінки культів. „О як би ніч, що приходить, була остання для старих богів. Коли б сонце, знов зійшовши, освітило землю вільну від легенд, створених немичною і боязькою людською думкою, що злякалася чорної таємниці смерті!“ Лікар стежив очима за ідолом, якого забирала течія, і думав про славні дні визволення людства. Шезнуть тоді всі великі і малі ідоли мужеського і женського роду, що довгі віки держали в рабстві все людство. Воно складало на їх честь гімни, в яких говорилося про огиду до життя, про рабське примирення з земними несправедливостями, щоб дістатися до вигаданого царства. Ідоли десятки віків дурили людство і мусили згинуть. Вони ще живуть, але дні їх почислені уже. Людство починає вже протестувати проти идолів і простягає до них стиснуті кулаки. Воно не може простити їм, що вони цілі віки обороняли, прикривали насильство. Ідоли мусили зійти з своїх вівтарів, як зробили це раніше більш прекрасні поганські боги. Місце їм одведено в історичних музеях; але там ідоли через свою бридкість не викличуть такого захоплення, як гармоничні божества елінського світу.

„Повалені ідоли стоятимуть поруч з химерними фетишами первісних народів. На зміну їм прийде наука і соціальна справедливість“. (El Intruso).

Не можна сказати, щоб Ібаньєс віддавав багато уваги у своїх романах політичним питанням, боротьбі з політичними обставинами Іспанії. Винятком, звичайно, є „Здемаскований Альфонс XIII“ — суто-політичний памфлет.

Як політичний борець Ібаньєс виступав більше в парламенті, ніж у літературі.

Проте політичний настрій сучасної Іспанії, революційний рух, до якого він пристав, не могли не відбитися в його романах. Ібаньєс дає низку типів революціонерів-іспанців. Майже всі вони характеризуються трохи наївною, простодушною вірою в революцію, всі чекають цілковитого переродження суспільства, повної зміни життя від запровадження республіки. Рятують у республіці. Тільки республіканський, а не монархичний лад, урятує Іспанію від соціальних кривд.

Такий от газетяр дон-Мануель в „Орді“, тореадор на прізвище „El National“ в „Кров і песок“, з глибокою і наївною вірою в те, що революція прийде, коли всі стануть освічені і зрозуміють, що їх гноблять. Такі самі і молоді журналісти — революціонери, як от Мальтрана з „Орди“, що мріє про те, як після революції він неодмінно стане диктатором народньої освіти і дасть повну можливість вільного розвитку науці й мистецтву.

До періоду розквіту літературної діяльності Ібаньєса відносяться й його психологічні, правильніші, філософсько-психологічні, романи. Це „La Maya Desnuda“ (Оголена), Los Muertos mandon (Мертві наказують).

Основним мотивом першого названого роману, взагалі цікавого своїми психологічними моментами, є зближення любові і смерті; тему цю порушено і в збірникові „Luna Benamor“. Найглибший, найбільш філософський з романів Ібаньєса є один з найкращих його творів „Los Muertos mandon“. Коли в інших романах побут був тлом, на якому особливо рельєфно визначалося соціальне питання, то в цьому романі

він є тло, на якому побудовано філософську проблему. Тло тут — побут на Майорні, своєрідний, архаїчний, з своїми місцевими особливостями, що збереглися з давніх часів. Центральна особа, заступник авторової філософії, — Дон Хаїме Фербер, єдиний нащадок старовинного роду. Живучи цілком минулим своїх предків, у сумній і тяжкій самотності, він створює собі й таку саму похмуру, важку філософію життя. Він весь під владою своїх предків, весь під владою мертвих. Його думки, чуття, вчинки — є спадщина від предків. Йому тільки здається, що він щось вирішає, що він укладає закони, що він улаштовує собі життя. „Мертві наказують. І він тільки сліпо кориться їм. Він раб мертвих...”

„Мертві наказують. Авторитет живих, і всі дивні новини — ілюзії. Все це — облуда, що прикриває суть речей...”

„Міняються механічні цяцьки, що їх вигадала людина, щоб задовольнити свій егоїзм та добробут, а життя лишається однакове. Наші пристрасті, радощі і робота — все ті самі, що й багато століть тому...”

„Даремно повставати проти мертвих...” (Los Muertos Mandon).

Але Ібаньес оптиміст. Він не може лишатися з таким сумним поглядом на життя. Питання життя і смерті не піддається розв'язанню, але є багато побічних питань, що їх можна й розв'язати. І сильна, смілива людина може до певної міри подолати смерть, визволитися з під влади смерті, визволитися з під влади мертвих.

„Не треба тільки застигати в формах, створених другими...” „Не треба бути рабом оточення...” Сильна людина може перебороти умови, що їх створило оточення. Ібаньес дуже яскраво малює сильну людину, що утворює собі шлях, ні на які перешкоди не зважаючи, як для себе, так і в ім'я ідеї, в ім'я добра людей. Такі — Лука в „El Catedral”, Сальватєра в „La Bodega”.

Роман „Sonnica la Cartelana” (Куртизанка Соніка), історичний роман з часів Пунійських воєн, теж дає багато для розуміння Ібаньєсового світогляду. Центр роману — сутичка двох культур: грубий, жорстокий, салдацький Рим з його залізною дисципліною і висококультурний, життєрадісний, що за ідеал собі обрав красу й радість — Сагунт. Представники двох світоглядів Атенєць Актеон і полководець Анібал, наділений варварською грубою силою. Бласко Ібаньєс цілком на боці першого. Силу Ібаньєс розуміє як силу творчу, а не руйну. Він ворог усякої руйної сили, в чім би вона не виявлялася, ворог насильства, варварства. Ібаньєс поклонник краси життя, прихильник елінізму. Але чи можливий елінізм тепер, коли в великих містах, поруч з людьми, що користуються всіма благами вищої цивілізації, живуть люди найпримітивнішої культури. Цілою низкою своїх романів Ібаньєс дає негативну відповідь.

Останній період творчої діяльності Ібаньєса починається з війною. На початку світової війни Ібаньєс, з властивою йому палкістю, увесь був захоплений військовим настроєм, проймаючи романським шовінізмом і ненавистю до німецького „варварства”.

Цей його настрій відбився в кількох його романах: „Los cuatro Jinetes del Apocalipsis”, 1916 р. (Чотирі вершники Апокаліпсису), „Mare Nostrum”, 1918 р. (Наше море), Los Enemigos de la Mujer (Вороги жінок), El Prestano de la Difunta, (Позика небіжки, збірник оповідань).

Загальна їх властивість та, що всі вони, особливо „Los Enemigos de la Mujer”, слабші за всі попередні романи Ібаньєса. Вони

грубо тенденційні, фарби в них бліді, що зовсім не властиво Ібаньєсові. В них немає ні побуту, ні соціальних, ні глибоких психологічних проблем. Війна подана шаблоново, блідо, і не зважаючи на намагання додержати об'єктивності, виразно виявляється чуття симпатії до Франції.

Роман „*Mare Nostrum*“, цікавий тільки паралеллю, що автор проводить між морем та людиною — героєм роману. Скорше навіть море є головний герой, так багато уваги віддає йому автор. Інтрига роману наближає його до авантурних романів. Тут є і багатий аристократ, що покидає спокійне життя, з любови до пригод, і вродливиця шпигунка німкеня, що ловить його в свої тенета, і німецькі підводні човни, і загибель сина на пароплаві, потопленому підводним човном, якому батько постачав вугілля, і трагічна смерть цього останнього, коли він переходить на бік французів. Але все це дуже розтягнуто, мляво.

Новий напрямок Ібаньєса, його перехід до авантурного роману особливо позначився на дальших і останніх його романах: „*El Paradiso de las Mujeres*“ (1922, Жіночий рай) і „*La tierra de todos*“, (1922, Земля для всіх). В них Ібаньєс знов повертається до соціальних проблем, але в зовсім новій формі роману.

„*El Paradiso de las Mujeres*“ це авантурний, авантурно-сатиричний роман з соціальним підкладом і відгуком війни та революції. На змісті роману позначився великий вплив Свіфта, Ібаньєс сам признається у цьому. Герой роману після аварії корабля попадає на острів, де живуть нащадки ліліпутів. У них надзвичайно висока культура, техніка, і незвичайний соціальний лад. Жінки, зробивши революцію, скинули чоловіків, лишивши їм у житті переднішу роль жінок. Як наслідок цього — повне скасування війни, мілітаризму взагалі.

В романі багато пригод, багато сатири, багато утопійного елементу, хоч він у Ібаньєса блідий.

Такого ж самого напрямку і роман „*La tierra de todos*“, написаний краще за попередній. Тут провадиться сатирична паралель між життям у Парижі, що репрезентує Європу, і преріями Південної Америки, що виховує в людях вільний дух, здорові нахили, міцну волю. Це роман чисто авантурний, з швидкою зміною цікавих пригод, з соціальним тлом, але без психологізму.

Важко сказати, чи спинився б Ібаньєс на цій формі роману. В останній час, незадовго до смерті, він задумав серію історичних романів, але цілком перевести в життя це вже йому не вдалося.

З цієї серії написано тільки два романи: „Морський Папа“ і „У ніг Вейери“.

Окремо стоять чотири „американських“, романи написаних Ібаньєсом після 1914 року спеціально для Америки. Три з них вийшли тільки англійською мовою. Це „Аргонавти“, „В шуканнях великого Хана“, „Лицарь святої Діви“ і „Крилатий привид“.

Лишається сказати ще про публіцистичні твори Ібаньєса. Їх було багато, здебільшого журнальні статті. Але спинімося тільки на одному його творі політичного характеру, на памфлеті „Здемаскований Альфонс XIII“, що з'явився 1925 року, і того ж року був виданий ДВУ в українським перекладі В. Самійленка.

Памфлет цей наробив багато гомону не тільки в Іспанії, але в усіх цивілізованих країнах. Це яскрава смілива характеристика політичного стану Іспанії, викриття політики короля і ролі військового диктатора генерала Примо-де-Рівера.

Викриття сміливе і одверте, але як і взагалі політичні погляди Ібаньєса, має трохи примітивний, наївний характер. Як справжній ліберал-республіканець, Ібаньєс твердо вірить, що корінь усіх лих Іспанії — її політичний лад, її монархізм, що веде за собою свавілля і безкарність короля та його помічників. І розкриваючи злочинну політику короля і диктатора, Ібаньєс має надію цим прискорити загибель монархії.

„Король, каже він, справжній причинник всього лиха Іспанії“. „Так, я, еспанець, я об'являю з самого початку: з патріотизму ради честі національної я обвинувачую Альфонса XIII“ (стор. 20).

І він викриває короля без милосердя. Його фінансові авантюри, повне призи́рство до елементарної політичної чесноти, нікчемність його, як монарха, як політика, нікчемність його, як особи, і поруч з цим те величезне зло, що виростає з цього всього для Іспанії — ось теми, що їх зачепив Ібаньєс. Тут же поруч друга, така ж нікчемна особа, всесильний диктатор, генерал Примо-де-Ривера. Ібаньєс не бачить в ньому жодної якості, яка виправдувала б його пост диктатора. „Я визнаю, пише Ібаньєс, що він може бути добрим підручним, сміливим офіцером, яких є тисячі в еспанській армії“... Ібаньєс не шкодує виразів, щоб характеризувати нікчемність диктатора, як особи, і не шкодує картин, щоб характеризувати його „корисну“ діяльність.

До сміливості викривання треба додати ще талановитість викладу, його простоту і разом з тим велику силу. Тоді стане зрозуміле те вражіння, яке справив памфлет і в Іспанії і за її межами. Однак, може бути, проти бажання Ібаньєса читач дістане з його памфлету трохи іншу уяву про „справжнього причинника всіх лих“ і поставиться до короля тільки, як до цяцьки в руках владущої класи.

Памфлет „Здемаскований Альфонс XIII“ був останнім політичним виступом Ібаньєса. Він позбавив його права в'їзду до Іспанії, і останні роки свого життя письменник перебував у Франції.

Розмір цього побіжного нариса дозволяє накреслити тільки основні риси літературної творчості Ібаньєса. Чимало може й характерного для Ібаньєса лишилось невідзначеним. Треба було б хіба тільки сказали ще кілька слів про літературну спорідненість Ібаньєса з іншими письменниками. Звичайно Ібаньєса зв'язують з Емілем Золя, з його натуралістичною школою. Вплив Золя на Ібаньєса заперечувати не доводиться, але він не дуже й великий. Обидва вони реалісти, але люблять реальним фігурам давати символічну роль. У обох героями в деяких романах є бездушні предмети: „El Catedral“, „Mare Nostrum“ Ібаньєса; „Bonheur des dames“, „Гроші“ — Золя. Обидва так тісно зближають обстановку і героїв, що вони здаються невіддільними один від одного.

Але Ібаньєс більш імпресіоніст; виразність, яскравість окремих образів, сцен, описів для нього важать більше ніж композиційна стрункість цілого. Ібаньєс значно тонший психолог. Інстинкти його персонажів багатші, різноманітніші, жвавіші, ніж у Золя.

Дуже різні світогляди Ібаньєса і Золя. Золя песиміст з натури, але намагається бути оптимістом. Ібаньєс оптиміст, і хоч він любить трагічні фінали, але радість життя, радість існування, як такого, що насичує його романи, примушає забувати і невдачі героїв і несправедливості долі. Але, головне, в Золя більше загально-людського. Ібаньєс же передовсім письменник еспанської дійсності, і, саме в цьому його найбільша заслуга перед світовою літературою.

Перспективи радіомайбутнього

Радіо скрізь: на майдані, в аерокабіні, шахтарській халупі, в салоні трансатлантичного пароплава. Меткий радіоприймач умотивсь у парасолі, в портсигарі, на каблучці, то що.

Хавкаючи, гавкаючи, гарчучи, наступає гучномовець на позиції, які на початку останньої війни облишив грамофон. Далекі звуки фокстроту й промова більшовицького лідера „просто в ухо“ владно посідають місце „Сопок Манчжурії“ та „Іже херувімів“.

Навіть принципи скептики не сумніваються, що передача стане бездоганно чистою й з незграбних ерихонських сурм гучномовців. Зникнуть не до речі скрізь понатикані щогли антен, саме приладдя зробиться до краю компактизоване й автоматизоване. Автоматизуються незабаром і центральні радіотелефонні станції. Не стане таких диких явищ, як, скажемо, 3-х фунтова плата за 1 хвилину розмови радіотелефоном між Англією та Америкою. Радіо зробиться для людини й громади тим, чим давно вже стали брук та пішоходи. До цього веде логика поступу, припущення, що його сучасні закономірності залишаться й надалі.

Це все речі безсумнівні. От тільки зовсім „темна вода во облацех“ — коли саме настане радіоблагодать на землі. Історія культури дуже недвозначно доводить і по цей день, що не завжди культурні надбання для людства — річ першої потреби. Недавно відсвятковано п'ятидесятирічний ювілей телефону, й ось останні „рекордні“ дані: в Сан-Франціско на 100 чоловіка людності припадає 31 телефонний апарат, а в Стокгольмі — 29! В двох малесеньких, як атом, цяточках земної поверхні дві третини людності з успіхом можуть перебутися без елементарного культурного надбання по 50-м році існування його — й це рекорд...

Справа стояла-б зовсім зле й з радіом, якби не одна дрібничка. Вже сьогодні радіо не тільки чує за десяток тисяч кілометрів, але й бачить. Правда, воно по суті ще сліпе, але коли-б Архімед був живий і по-старому йому чомусь кортіло-б перекинути нашу понажну планету, він за точку опори для своєї підойми взяв-би тільки радіо.

Щоб домовитися до таких речей, не треба бути ані ентузіастом, ані фантастом, ані утопістом або кимось іншим з тієї самої категорії не зовсім безпечних людей. Досить тільки без ніяких упереджень переглянути сучасну спеціально-радіотехнічну, а також і загально-електротехнічну пресу всього лиш за місяць — два. Звісно, „нефантасти“ можуть запевняти, що радіопропасниця явище тимчасове й того самого порядку, що й чума на раки або весняний нахил до ідилій. Але, якщо раки або зачаровані ідиліями — створіння зовсім або тимчасово позбавлені спроможности до логичного думання, то цього аніяк не можна сказати про тверезих, аж надто тверезих, капіталістів

„неп'ющої“ Америки. А вони вкладають у радіопромисловість день-при-дні більші капітали.

Тимчасом, як його пояснити таке явище, що й ентузіазм єсть, і гроші, й сприяння звідусіль, а результатів — в історичній перспективі — як кіт наплакав? — Адже п'ятьдесят третій рік електротехники обох півкуль б'ються над здійсненням електричної телескопії (дротової чи бездротової — технічно ваги це не має), а питання по суті на мертвій точці. Найпоширеніші сьогодні методи радіобачення — Дікмана, Кароліус-Телефункен, Бекер-Фультона, Дженкінса, Берда — всі вони, крім останньої, дозволяють бачити лиш письмо, малюнок, фотографію, та й то часто у вигляді „туманних картин“.

Хоч нам і доведеться заперечувати непохитні погляди деяких упертих людей, але ми таки обстоюватимемо, що самій електротехніці ще далеко не сила розв'язувати питання електричної телескопії взагалі й радіобачення зокрема. Тут крім ґрунтового знання електротехніка треба мати не абияку ерудицію й лабораторну практику механіка та дуже добру обізнаність з оптикою, й надто теоретичною. Помимо того доводиться електроскопістові добре розумітися на хемії, власне фотохемії, а подекуди й електрохемії. Отже, конструктор-електроскопіст перш за все мусить бути людиною глибокої і всебічної наукової ерудиції. По-друге, проблему радіобачення може розв'язати тільки цілий комплекс винаходів, електроскопістові треба бути не тільки тактиком винахідництва, але й стратегом, йому доводиться боротися з природою не тільки засобами електротехники, а й усієї фізики та хемії.

Ось коротенька, найтеоретичніша й найзагальніша, схема радіобачення. Перш за все, щоб радіоапаратові опанувати якесь виображення, треба розділити це останнє на дільниці й притому як-найменші, бо передавати відразу все проміння, від усього поля зору не можна. Адже наше око теж діє за тим самим принципом розділу виображення — його сітківка складається з декількох мільйонів ізольованих одна від одної світлочерпких дільниць, усяке наше „зорове вражіння“ є сума декількох мільйонів зовсім окремих зорових роздратовань нервової системи ока. Ноки-що техніка так точно наслідувати природу не вміє. Отже доводиться розділяти поле зору на дільниці не в просторі, а в часі. Доходять цього двома способами. Пристрій для першого, так зв. щілинного, полягає в тім, що виображення „спостерігається“ апаратом крізь щілини в особливих биндах. Ці бинди, мавши на собі рясні та вузькі вертикальні щілини, швидко рухаються навхрест, одна перед одною. Через це апарат бачить не відразу все виображення, а окремі дуже маленькі дільниці його, одну по одній. Такої самої мети доходять, уживаючи замість бинд невеличке дзеркальце, яке вібрує відразу в двох взаємно-перпендикулярних напрямках.

Світляні жмутки, сприйняті в апараті яким-небудь з наведених способів, падають один по одному на фотоелемент. У сучасних конструкціях — це скляний балон з розрідненою газовою атмосферою й двома електродами. Один з електродів алюмінійний, а другий з живого срібла, стопленого з натрієм або калієм чи яким иншим з так зв. алкаличних металів. Якщо обидва електроди приєднати до певного джерела електрики, то крізь атмосферу в балоні проходить струм. Цей струм, звісно, можна передавати радіом. Коли на балон падають жмутки проміння від окремих дільниць виображення, що його спостерігається, то від таких світляних „товчків“ струм у балоні підсилюється. Підсилення буває нерівномірне й точно

відповідає інтенсивності світла на окремих ділянках зображення. Отже струмись од фотоеlementу потрапляє до радіоприймача, точно й послідовно зберігши всі світляні відтінки окремих найдрібніших ділянок на зображенні, тільки тут вони перетворилися на „відтінки“ електричні.

Сприймавши ці відтінки, лишається перетворити їх з електричних назад на світляні. Точніш казавши, ними, електричними модуляціями, треба модулювати проміння від того чи того постійного джерела світла в приймачі. Це — надзвичайно важке завдання й розв'язання його в сучасних конструкціях ще дуже далеке від найскромнішого ідеалу. Але на цьому труднощі не кінчаються. Треба-ж, то підсилюючи, то послаблюючи проміння від постійного джерела світла в приймачі, відкидати на екран ці то ясні, то тіневі точки не абияк, а в тій самій послідовності, що їх сприйнято на станції відправлення. Ці точки одна по одній швидко падатимуть на екран, а людське око порівнюючи довго затримує в собі зорове враження, — отож усі вони зливатимуться в один суцільний образ. Поки-що за розв'язання й цього завдання радіотехників можна не хвалити. А їм доводиться розв'язувати ще одно теж дуже важке завдання: синхронізувати сукупне діяння механізмів, що здійснюють чотири описаних процеси.

Навіть з нашої схеми, спрощеної й скороченої аж до скалічення, й то видно, що поки-що в справі радіобачення роботи багато більше ученому теоретикові, ніж практикові-винахідникові. Поки-що не варто дуже обурюватися з „бюрократів“ по технічних установах за їхній скепсис що-до „переворотів“ у радіобаченні.

Саму основу, ґрунт техніки радіобачення сьогодні не можна вважати за тривкий. Проф. К. Мажорано має деякі успіхи в передачі людської мови не звичайними електромагнетовими хвилями, а ультрафіолковим промінням. А Берд, якого „телевізор“ являє собою вже прототип кінорадіа й дозволяє передавати не тільки малюнки чи фото, але й живе лице та рухи його, використовує також і ультрачервоне проміння, й то не тільки на радіопередачу. Він сконструював „ноктівізор“ — апарат, який дозволяє бачити поночі „темні“ речі, т.-то освітлені невидимим ультрачервоним промінням. Повстає в науці питання про можливість практично використовувати — спочатку хочби тільки на фотографування вночі — так зв. космічне проміння, що його недавно відкрили Кольгерстер та Мілікен. Природа цього поки-що зовсім таємничого проміння, яке доходить до нас з невідомих міжпланетних просторів, обіцяє й чистій науці й техніці дуже багато. Адже воно проникальніше за радійне, мало не в двіста раз сильніше за рентгенове... Влітку цього року, здається, спроможеться виїхати на Заалтайський кряж міжнародня експедиція, щоб вивчати це проміння. Може їй пощастить збагатити хоч теоретичну науку.

„Наука не в знанні живе, а в деланні“, розумно сказав Г. Скворода. Філософові розумному бути легко. А от напевне не так категорично висловився-б наш славетний земляк, скажемо, фізиком будучи. Тут багато не „наделаєш“, коли крупинка радіо чи якогось там флоренцію або „поганеньке“ скельце до рефрактора коштують десятки тисяч карбованців. Отож volens-nolens людина замикається в кабінеті та й інтегрує собі диференціальні рівняння...

Але на щастя вчених радіотехників їм потрапляти в таке прикрестановище доводиться надзвичайно рідко. „Делание“ в радіотехніці,

як загальне правило, коштує порівнюючи небагато. От тому - то в нас так багато незадоволених з порядку речей, що існує. Тим-то, другою стороною, радянську радіотехнику мусять хвалити за кордоном навіть ті, що принципово гудять усе, до чого можна приліпити одіозну налічку soviet. Ця обставина, можливість співробітництва широких мас, відіграє велику й відіграє величезну роль в радіофікації техніки й побуту. Тут особливо потрібні маси, бо радіотехніка ставить уже сьогодні буквально тисячі дрібних і найдрібніших проблем, на розв'язання яких треба трохи знання й дуже багато вільного часу та кмітливості. Слюсарі-механики своє ще візьмуть.

Тимчасом, казали ми, найширше поле для роботи поки-що вченим. Заплутаність, невиразність навіть у самих основах робить їхню творчу працю особливо цікавою. А можливість усяку думку виносити з лабораторії просто в життя робить радіотехнику особливо привабною. Різноманітність освіжає, й це, як не можна більше, справедливо для радіотехники. Тут бо не тільки вся фізика й добрий шмат хемії. Тут химерним мережевом влітається в науку живе життя, приводячи часом навіть до курйозів. Ви можете, наприклад, у профіль не тільки побачити свого приятеля, але й почути його, так-таки без лапок — почути в профіль та й годі. Електромагнетові коливання в Бердовому „телевізорі“ можна, зрозуміло, сприймати й на слуховий радіоприймач, і тоді легко дається відрізнити на слух становище обличчя, що його передається з відправної станції, в профіль маємо зовсім інший звук ніж en face.

Всі ці особливо своєрідні умови розвитку сучасної техніки радіобачення обіцяють десь у майбутньому перспективи виключно сприятливі. Не може бути ані найменшого сумніву, що вражіння зовнішнього світу за тисячі кілометрів колись сприйматиметься з повнотою мало не цілковитою, як і на близькій віддалі. Звичайно, поки-що відсутність відчущань дотику позбавлятиме ілюзію її цілковитості, але температурні відчущання радіотехніки безперечно завжди зуміють передати, коли цього вимагатиме досконалість у передачі. поки-що зовсім недостатній, головніших вражінь — зорових та слухових.

Радіо знищить простір для ока й уха. В цьому половина радіо-майбутнього. А все воно буде характерне тим, що людина не тільки все чутиме й бачитиме незалежно від часу й простору. Багато в чому іншому вона, завдяки радіотехніці, теж не залежатиме від часу і в першу лінію від простору.

Це насамперед буде керування на віддалі автами без шоферів, аерами без пілотів, електровозами без машиністів, то-що. Вже сьогодні силові підстанції працюють без людини, радіокеровані; дещо про „телевокс“ ми вже писали¹⁾. На черзі великі силові. Далі підуть станції не тільки електричні, а й водогінні, тепляні, газові, стисненого повітря й т. ін. й т. ін. Потім запанує, безперечно, й на фабриці та заводі той самий принцип абсолютної автоматизації, прийдуть, нарешті, й тут до переконання, що людину тільки там треба ставити, де машині бракує розуму. Цей розум машини — автоматизоване радіокерування нею.

В цій виключно широкій царині технічного конструювання працюють цілі армії інженерів, багато більш ніж у техніці радіобачення, тут сила роботи. Тимчасом у літературі на ці теми маємо

¹⁾ Див. „Черв. Шлях“, кн. 4 за ц. р.

декілька анемічних брошурок, кільканадцять журнальних статей туманного змісту, а то й зовсім беззмістовних, де-не-де по технічних музеях та виставках — декілька примітивних принципових моделей.

Все це було-б дуже чудно, якби ми нічого не знали про „миролюбність“ сучасних держав. Адже кожна з них мусить „оборонятися“, ростуть військові бюджети. Лев'яча пайка йде саме на конструювання, й у першу лінію — радіокерованих аеро, танків, торпед, ракет-набоїв, фото-ракет, ракет-прожекторів і т. ин. Бердові винаходи, що про них говорилося вгорі, років зо два культурному світові були невідомі, вони становили таємницю американських військових установ, але преса „дружньої“ Англії зробила їх загальноприступними. Глухо говорять газети про якісь надзвичайно цікаві радіо-дослідчі роботи японського військового відомства, мабуть хтось з „друзів“ Японії лагодиться покапостити трошки.

Але багато таємниць ще лишатимуться невикриті для науки й культурного поступу. Тільки по закінченні найближчої з прийдешніх воєн стануть вони загальновідомі. Адже авіація, радіотехніка, деякі царини хемічної промисловости враз дали величезні досягнення лиш по закінченні війни р.р. 1914—18.

Тимчасом будемо сподіватися, що радіотехніка й наших мирних днів кидатиме в далекі простори ракети не тільки з люїзитом, а й з метеорологічним приладдям, щоб досліджувати горішні шари атмосфери. Радіоапаратура керуватиме й ракетами „далекого літання“, що приносятимуть нам з чужих планет зразки ґрунту й атмосфери, фотографії незнаних світів. А приладдя до радіобачення дасть нам змогу оглянутися на себе не тільки в історичній перспективі, а й у глибоко-просторовій, з місяця або Марсу...

Плекаймо добрі надії, бо й пекло мусить бути бруковане, скрізь мусить бути цивілізація.

Проф. М. ЛОЗИНСЬКИЙ

Радянські проекти роззброєння і капіталістичні держави

з приводу V сесії підготовчої комісії для роззброєння

Найважливіший факт міжнародної політики в першій чвертині цього року є радянський виступ на V сесії Підготовчої Комісії для роззброєння при Лізі Націй.

Попередню історію заходів у справі роззброєння, організованих Лігою Націй, подано в статті „З міжнародної політики 1927 р.“ („Ч. III.“ кн. II, за лютий 1928), тому тут можна відразу приступити до представлення дальшого розвитку цієї справи.

Як відомо, на останньому загальному зібранні (вересень 1927) Ліга Націй вирішила вести наради про роззброєння в двох паралельних установах: в дотеперішній підготовчій Комісії для роззброєння і в новоутворенім Комітеті для безпеки.

Після того відбулася коротка IV сесія підготовчої Комісії для роззброєння (30 листопада — 3 грудня 1927) та перша сесія Комітету безпеки. В сесії Комісії взяв перший раз участь Радянський Союз. Що-до Комітету безпеки радянський делегат на сесію Комісії т. Літвінов заявив, що Радянський Союз не братиме участі в Комітеті, а тільки застерігає собі право мати в ньому свого спостерігача. Це відношення до Комітету мотивував радянський представник тим, що т. зв. питання безпеки в тій формі, як його ставлять держави, що належать до Ліги Націй, не тільки не може причинитися до роззброєння, а більше того, тільки затягає справу роззброєння.

IV сесія підготовчої Комісії для роззброєння була помітна тільки тим, що на ній виступив радянський представник з принципіальною декларацією про загальне роззброєння. В декларації були подані основні принципи роззброєння; ці принципи — як це зазначив радянський представник — радянський уряд розробить у форму конвенції.

Комісія відмовилася приступити до негайної праці над переведенням роззброєння в дусі радянської декларації. Однак і з свого боку не зробила нічого, а саме не приступала до другого читання проекту про обмеження озброєнь, виробленого на попередніх сесіях. Обмежившись кількома засіданнями, які виповнила переважно дискусія над радянською декларацією, вона відложила всі справи до найближчої сесії.

* * *

Між четвертою й п'ятою сесією підготовчої Комісії для роззброєння відбулася друга Сесія новоутвореного Комітету безпеки.

В колах Ліги Націй під безпекою розуміють такий міжнародний стан, в якому окрема держава мала б безпеку перед війною.

Таку безпеку дає до деякої міри (очевидно, тільки теоретично) статут Ліги Націй, який накладає на своїх членів обов'язок рішати спори між собою не війною, а віддавати їх на рішення чи Ради Ліги Націй, чи утвореного Лігою Націй Постійного Трибуналу Міжнародного Судівництва в Газі, чи утвореного сторонами арбітражного трибуналу. Далі статут Ліги Націй постановляє, що коли-б котра з держав, які є члени Ліги Націй, всупереч постановам статуту почала війну, тоді проти неї повинні виступити з господарським бойкотом, а також з військовою інтервенцією всі інші члени Ліги Націй.

Однак цих постанов статуту Ліги Націй — на думку деяких членів Ліги Націй — за мало, щоб дати їм належну безпеку перед війною. По-перше, є випадки, де й по статуту Ліги Націй держава має вільну руку воювати. По-друге, нема певности, що господарська й військова інтервенція членів Ліги Націй, про яку вище згадано, буде успішна.

Тому V Загальне Зібрання Ліги Націй (вересень 1924) старалося доповнити статут Ліги Націй окремою конвенцією, яка абсолютно виключала б війну між членами Ліги Націй. Однак проєкт цієї конвенції, відомий під назвою Женевського Протоколу, Англія, а за нею й інші держави відмовилися ратифікувати, і цей шлях безпеки треба було залишити.

VIII Загальне Зібрання Ліги Націй (вересень 1927) вказало інший шлях: окремі договори про ненапад та арбітраж чи між двома державами (т. зв. двосторонні договори) чи між більшими групами держав (т. зв. регіональні договори).

Справа безпеки має з питанням роззброєння — на думку кол. Ліги Націй — той зв'язок, що тільки безпека дозволить державам згодитися на обмеження озброєнь.

Про зв'язок між безпекою і роззброєнням панують у колах Ліги Націй дві думки. Франція і зв'язані з нею менші держави заступають думку, що приступити до обмеження озброєнь можна тільки тоді, коли питання безпеки буде розв'язане як слід, щоб-то так, як цього хоче Франція. За те Німеччина стоїть на тім, що обмеження озброєнь можна і треба перевести вже при теперішньому стані безпеки. До німецького становища прихилиється Англія в тім напрямі, що вона не хоче брати на себе більше зобов'язань в справі арбітражу й інтервенції на випадок непослуху статуту Ліги Націй, — ніж ті, які вона вже взяла на себе, приймаючи статут Ліги Націй. Ці дві думки (французьку й німецьку) про безпеку формально погоджено на VIII Загальному Зібранні Ліги Націй таким способом, що вирішено, щоб справу безпеки і справу обмеження озброєнь обмірковувати паралельно. Тому для справи безпеки й рішено утворити окремий Комітет безпеки.

Перша сесія Комітету безпеки, що відбулася — як зазначено вище — під час IV сесії підготовчої Комісії для роззброєння, виробила тільки загальну програму праць і вибрала трьох референтів: грецького делегата Політіса для безпеки, Фінляндського делегата Гольсті для арбітражу і голландського делегата Рідгерса для доповнення постанов статуту Ліги Націй. Ці референти відбули в кінці січня ц. р. нараду в Празі під проводом Чеськословацького міністра закордонних справ Бенеша, як голови Комітету безпеки. На цій нараді вони погодили свої реферати і так утворили базу для другої сесії Комітету безпеки, що відбулася в Женеві 20 лютого — 7 березня ц. р.

Ми не будемо докладно переповідати нарад сесії Комітету, вкажемо тільки на її висліди. Сесія прийняла вироблені редакційною комісією зразки двосторонніх і регіональних договорів про мирне поладжування спорів (або шляхом порозуміння через комісії, утворені тільки заінтересованими державами, або шляхом арбітражного суду), ненапад та взаємну поміч на випадок нападу.

З дискусії треба відзначити питання про роль Ліги Націй при укладанні договорів. Франція й інші держави, зв'язані з нею, заступали думку, що Ліга Націй повинна виступати як посередник при укладанні таких договорів. Одначе ця думка криє в собі небезпеку натиску Ліги Націй в інтересі якоїсь держави чи групи держав. Дуже легко уявити собі випадок, що держава чи група держав хотіла уложити з іншою державою договір, який не відповідає її інтересам. Тоді та держава чи держави, які заінтересовані в договорі, можуть звернутися до Ліги Націй, щоб вона посередничала, що рівнялося б натискові Ліги Націй на ту державу, яка не бажає собі договору. Проти ідеї такого посередництва Ліги Націй виступала Німеччина, яка очевидно боїться для себе такого натиску Ліги Націй. Перемогла думка, що Ліга Націй може посередничати в уложенні договору тільки тоді, коли цього бажають усі зацікавлені сторони.

Для політики Англії характерна заява її представника лорда Кешендена при ухваленню резолюції з побажанням, щоб всі члени Ліги Націй признали для себе обов'язковим арт. 36 статута Постійного Трибуналу Міжнародного судівництва в Газі (цей артикул постановлює, що компетенція Трибуналу розтягається тільки на ті держави, які на це згодяться). Лорд Кешенден дуже гаряче рекомендував прийняти цю резолюцію, одначе рівночасно заявив, що Англія з огляду на своє особливе положення не може призвати арт. 36 для себе за обов'язковий. Значить: обов'язковий арбітраж добрий для інших,—за те Англія оставляє собі вільну руку!

В кінці треба звернути увагу на німецьке предложення про те, яким чином запобігти збройним конфліктам. Зміст його такий: 1) Коли вибухне конфлікт, Рада Ліги Націй має право видати тимчасове рішення і це рішення обов'язує сторони аж до кінцевого поладження конфлікту. 2) Коли грозить збройний конфлікт, Рада Ліги Націй має право наказати сторонам зберегти існуючий стан їхніх збройних сил. 3) Коли вже вибухнув збройний конфлікт, Рада Ліги Націй має право наказати негайне перемир'я.—Дискусію над цією німецькою пропозицією відложено до наступної сесії.

Так само відложено до наступної сесії дискусію над Фінляндським внесенням про грошеву поміч нападених державі.

З цього бачимо, що Комітет безпеки займається поки-що тільки порожніми формулами (взірці договорів тільки порожні формули, бо держави не мусять таких договорів укладати!), а відкладає на далі всякі практичні вирішення.

Наступна Сесія Комітету безпеки повинна бути при кінці червня ц.р. Потім проекти договорів і інші резолюції, які він ухвалить, повинні бути подані IX Загальному зібранню Ліги Націй в вересні ц.р.

Радянське становище до праць Комітету безпеки схарактеризував т. Літвінов на другому засіданню V Сесії Підготовчої Комісії для роззброєння 16 марта ц.р., коли на денному порядку стояло прийняття резолюцій, ухвалених Комітетом безпеки. Згадавши, що радянська делегація вже на IV Сесії Комісії зазначила своє становище до справи безпеки, т. Літвінов заявив:

„Ми далі думаємо, що проблеми мира не можна вирішити або приблизити до здійснення вирішенням тих питань, якими займається Комітет безпеки. Ми думаємо, що той шлях, яким іде Комітет безпеки, може довести не до здійснення загальної безпеки, а до збільшення безпеки одних держав чи групи держав коштом утворення безпеки для незалежного існування й територіальної незайманості інших держав чи груп держав. Більше того, при недостатчі докладних критеріїв між нападаючими й оборонними війнами система взаємної помочи, яку пропонує Комітет безпеки, може легко довести до передвоєнної системи групових альянсів та інших воєнно-політичних комбінацій. Ця система була одною з причин світової війни 1914 р. Вона сама собою стає загрозою мира, бо годує й підтримує агресивність зачіпливих і войовничих урядів. Вона може перемінити кожную місцеву війну на загальну. На нашу думку рішення Комітету безпеки, не зменшуючи можливості вибуху війни, утворюють умови для розширення театру воєнних конфліктів, які можуть виникнути, і збільшення їх важких наслідків... Делегація СРСР думає, що найголовнішою гарантією безпеки для всіх держав і народів і найуспішнішим способом забезпечення мира являється по змозі як найшвидше і найповніше роззброєння, і тому закликає Комісію приступити негайно до обмірковування проблеми роззброєння“.

Після заяв Політиса (Греція), Кльозеля (Франція) і Берндорфа (Німеччина) Комісія прийняла резолюцію, в якій одобрює праці Комітету безпеки.

* * *

Переходячи до V сесії Підготовчої Комісії для роззброєння, треба перше всього зазначити, що в ній взяла участь також Туреччина. Ініціативу до цього дав радянський уряд телеграмою т. Літвінова з 6-го марта ц. р. до Секретаря Ліги Націй. В цій телеграмі вказано на те, що з огляду на вагу проблеми роззброєння було б бажано, щоб і Туреччина взяла участь у праці над роззброєнням.

В той час як т. Літвінов вислав ту телеграму, засідала Рада Ліги Націй. Щоб не виглядало, що Туреччину запрошено до участі в Комісії роззброєння з ініціативи радянського уряду, польський міністр закордонних справ Залеський звернувся до Ради з листом з 8 марта ц. р., ставлячи від себе домагання запрошення Туреччини до участі в Комісії для роззброєння. Другого дня, 9 марта, Рада поспішила прийняти пропозицію Залеського. Цю комедію поспеував дещо німецький міністр закордонних справ Штресман, пригадуючи, що з таким самим внесенням, як Залеський, був виступив т. Літвінов, та предкладаючи, щоб т. Літвінова повідомити про рішення Ради.

* * *

Заки перейдемо до нарад V сесії Комісії для роззброєння, присвятимо кілька уваг комісійному проєктові Конвенції про обмеження зброєнь, прийнятому в першій читанню на III сесії.

Цей проєкт власне не проєкт, а матеріал до проєкту. Найважливіші постанови подані в кількох варіантах, предложених різними державами (Англія, Франція, Німеччина, Сполучені Штати Північної Америки, а також група менших держав: Бельгія, Чехословаччина, Польща, Югославія, Румунія), крім того в проєкті нема поки-що цифрового матеріалу.

Проект навіязує до 8 арт. Пакту Ліги Націй, де говориться про обмеження озброєнь до міри потрібної для безпеки держави і для виконання міжнародних зобов'язань (інтервенція проти держави, яка порушила Пакт Ліги Націй). Через те проєкт має на увазі тільки обмеження озброєнь, причім ці обмеження — як побачимо далі — в багатьох випадках втрачають обов'язкову силу.

Перший розділ проєкту говорить про обмеження збройних сил на суші, при чім подано одинадцять таблиць, в яких повинно бути означено, скільки війська остається в кожній державі. В цих таблицях подані поки-що тільки роди війська, але ще не подано ніяких цифр, бо над цифрами окремі держави ще не сторгувалися.

Другий розділ містить постанови про обмеження окремих родів зброї та інших технічних способів. Тут маємо німецьке внесення докладно означити кожний рід зброї, — французьке — означити тільки цифру воєнного бюджету, — в кінці заяви інших держав у різних модифікаціях.

Третій розділ говорить про обмеження воєнних бюджетів. Є це французьке внесення, проти якого виступає знов Англія і Японія (на їх думку вистане явність воєнних бюджетів), Німеччина і Сполучені Штати Півн. Америки (щоб справи воєнних бюджетів не торкатися).

Четвертий розділ містить внесення групи менших держав (вони вчислені вище) про заборону хемічної війни.

Далі йдуть постанови про спосіб переведення конвенції в життя. Для цього повинна бути утворена комісія з делегатів Ради Ліги Націй і тих держав, які не належать до Ліги Націй, а приступили до конвенції.

Найбільш характерні ті постанови, по яким обмеження озброєнь втрачають обов'язкову силу. Французький проєкт каже, що Рада Ліги Націй може дозволити збільшити озброєння тій державі, якій загрожує небезпека нападу, так само на випадок „незаконного нападу“ (згідно з Пактом Ліги Націй) держава має право уважати обмеження озброєнь за необов'язкові. Англійський проєкт стоїть на тім, що держава може збільшити свої озброєння на випадок війни (все одно, чи „законної“, чи „незаконної“), повстання і з дозволу Ради Ліги Націй.

Здається, ясно, що цьому еляборатори Комісії ще дуже далеко до того, щоб стати дійсним проєктом конвенції навіть у тих скромних розмірах, які мають на увазі автори. Адже треба погодити різні варіанти, погодитися на цифри збройних сил, на процедуру переведення конвенції в життя, на випадки, в яких конвенція перестає обов'язувати.

Коли-ж така конвенція вже була-б вироблена й прийнята, то треба сказати, що це — даремна робота, не робота над роззброєнням, а комедія роззброєння.

Зброяться держави на випадок війни — і роззброєння має сенс тільки як спосіб зменшити, а то й зовсім усунути можливості війни. Коли-ж проєкт Комісії передбачає, що на випадок війни конвенція втрачає обов'язкову силу і держави можуть збільшувати своє озброєння без обмежень, — то по що ціла конвенція?!

Такий був вислід праць Комісії на перших трьох сесіях, без участі Радянського Союзу.

* * *

Перший виступ радянського делегата на IV сесії Комісії зразу вніс новий тон: Радянський Союз звернувся до всіх інших держав, заступлених у Комісії, приступити до справжнього роззброєння.

До радянської декларації поставилися негативно делегати буржуазних держав (за винятком Німеччини),— за те знайшла вона глибоке співчуття в широких народніх масах усього світу: в робітничих організаціях, в групах дійсних пасіфістів і т. д.

Ще більше вражіння в широких народніх масах викликав радянський проєкт конвенції про загальне, повне й негайне роззброєння, поданий т. Літвіновим 15 лютого ц. р., за місяць перед V сесією Комісії для роззброєння, секретареві Ліги Націй для поставлення на денний порядок V сесії Комісії. Цей проєкт показав, що радянська декларація про роззброєння не є утопія, що роззброєння можна перевести на практиці, коли-б тільки добра воля держав.

І знов світ розділюється на два табори: з одного боку уряди буржуазних держав як представники пануючих класів,— з другого боку широкі народні маси. Перші проголосили радянський проєкт утопічним,—другі привітали його як певний дороговказ до дійсного роззброєння і до збереження мира.

Перейдемо до змісту радянського проєкту.

Провідні думки проєкту висловлені у вступі (т. зв. *préambule*), де говориться:

„Одушевлені твердим бажанням зберегти загальний мир,

„признаючи, що існування і зріст збройних сил становлять дуже велику небезпеку, що криє в собі неминучість нових збройних конфліктів,

„признаючи, що проби поглибити до крайности й охопити в усіх подробицях збірність чинників, що впливають на існування і зріст озброєння, доводили тільки до неуспіху і відкладання рішення питань роззброєння¹⁾,

„договірні держави...

„врочисто признають, що єдиний реальний спосіб для збереження мира є тільки загальне й повне знищення всіх збройних сил, і заключають цю конвенцію, назначивши для цієї мети своїх уповноважених...

„які... згодилися: з днем вступлення в силу цієї конвенції приступитися до повного роззброєння, яке повинно бути закінчене в чотирьохлітнім реченні, способом, який має на меті обмежити можливість воєнних конфліктів уже після впливу першого року.“

Побіч вищенаведеного вступу, проєкт конвенції складається з п'яти розділів.

Розділ I (арт. 1—10) містить постанови про особистий склад збройних сил.

Особистий склад збройних сил на суші, морі і в повітрі розпускається на протязі чотирьох літ чотирма етапами, а саме: на протязі першого року розпускається половина всього особистого складу комендантів, урядовців і рядових солдатів, а на протязі дальших трьох літ решта особистого складу в рівних трьох частинах.

Всі військові, військово-морські й військово-повітряні міністерства, генеральні штаби, військові школи і всі інші військові установи розформовуються на протязі першого року. В окремій конвенції

¹⁾ Натяк на змагання Комісії в попередніх трьох сесіях установити т. з. коефіцієнт зброєння, себ-то всі засоби країни, які можуть служити до озброєння, і на основі цього коефіцієнта означити різні міри обмеження зброєнь.

буде означено, які військові установи і в яких розмірах треба ставити на дальші три роки для переведення повного роззброєння.

Всі документи про мобілізацію нищать в першому році. Ліквідаційні акти про роззброєння передаються в цивільні міністерства і після переведення повного роззброєння нищать.

Після першого року зносяться всі законодавні акти про військову службу. Основи військової служби до повного переведення роззброєння означаються окремими постановами кожної держави.

Після вступлення в силу конвенції окремими законами забороняється видання військової літератури, воєнне виховання і воєнна пропаганда.

Про військовий бюджет в перехідний 4-літній період різна окрема конвенція. Опісля ніякі видатки на військові потреби недопустимі.

Особи, що належали до складу збройних сил, повинні дістати працю на культурнім і господарським полі, а до часу їх приміщення повинна їх удержувати держава.

Розділ II містить постанови про Матеріали. Він ділиться на п'ять розділів: 1-й розділ (арт. 11—16) містить постанови про знищення зброєнь на суші, 2-й розділ (арт. 17—23) про знищення зброєнь на морі, 3-й розділ (арт. 23—28) про знищення зброєнь у повітрі, 4-й розділ (арт. 29) про знищення кріплень і баз, 5-й розділ (арт. 30—36) про знищення воєнної продукції.

Ми не будемо подавати змісту всіх тих постанов про знищення воєнних матеріалів, зазначимо тільки, що провідна думка тих постанов — обернути воєнні матеріали по змозі для потреб господарства, а наскільки це неможливе, знищити їх. Так само воєнна промисловість повинна бути перемінена для господарських потреб.

Розділ III містить постанови про організацію охорони.

1-й пункт (арт. 37—39) говорить про охорону на суші. До повного переведення роззброєння чисельність митної охорони, муніципальної міліції, лісової і всякої іншої сторожі та озброєння для неї зберігається в такому стані, який існував 1-го січня 1928 р. Після чотирьох літ чисельність охорони означається окремою конвенцією, при чім треба взяти на увагу чисельність населення кожної держави, сітку шляхів, наявність об'єктів охорони державного значіння і подібні чинники. Охорона повинна бути озброєна тільки простою зброєю (рушниці і пістолети).

2-й пункт (арт. 40—44) говорить про морську охорону. Вона повинна бути інтернаціоналізована. Конвенція ділить повне море на 16 районів: 1. Балтійське море, 2. Північне море, 3. Східна частина північного Ледового океана, 4. Західна частина Північного Ледового океана, 5. Середземне море, 6. Північно-східна частина Атлантийського океана, 7. Північно-західна частина Атлантийського океана, 8. Південно-східна частина Атлантийського океана, 9. Південно-західна частина Атлантийського океана, 10. Чорне море, 11. Північна частина Індійського океана, 12. Південна частина Індійського океана, 13. Північно-західна частина Тихого океана, 14. Північно-східна частина Тихого океана, 15. Південно-західна частина Тихого океана, 16. Південно-східна частина Тихого океана. Охорона кожного з цих районів доручається на основі окремої конвенції групам держав, які мають вихід на даний район.

Розділ IV (арт. 45—57) містить постанови про контроль.

Утворюються три контрольні органи: 1) Міжнародна Постійна Комісія з Міжнародним Постійним Комітетом експертів, 2) Державна

Контрольна Комісія в кожній державі, 3) Місцеві Контрольні Комісії в кожній державі.

Міжнародна Постійна Контрольна Комісія складається на паритетних основах з представників законодавчих тіл і професійних або інших робітничих організацій всіх держав, які беруть участь у Конвенції. Крім того можуть увійти в склад Міжнародної Комісії представники міжнародних громадських організацій, які мають за ціль установлення мирних відносин між державами.

Міжнародна Постійна Контрольна Комісія повинна контролювати хід роззброєння окремих держав, видавати технічні зарядження в цій справі, виробляти потрібні для цього конвенції і обмірковувати заходи впливання на ті держави, які порушують нормальний хід роззброєння.

Міжнародній Комітет експертів складається на паритетних основах з військових спеціалістів тих держав, які беруть участь у конвенції. Він повинен давати Комісії поради у всіх технічних питаннях роззброєння.

Державна Контрольна Комісія складається з представників Міжнародної Комісії, з представників громадських, професійних і робітничих організацій, з представників селянства і представників рядового складу збройних сил даної держави. Склад Державної Комісії затверджується Міжнародною Комісією. Державна Комісія координує роботу місцевих контрольних комісій.

Місцеві контрольні комісії складаються з представників муніципальних, громадських, професійних і робітничих організацій, з представників селян і рядового складу збройних сил. Місцеві комісії переводять роззброєння в своїх районах.

Дуже важна постанова, що членами контрольних комісій не можуть бути особи, які могли б бути заінтересовані в саботажі роззброєння, як військові професіонали, урядовці військових міністерств, власники й великі акціонери військово-промислових підприємств, власники, великі акціонери й відповідальні службовці банкових і торгових підприємств, заінтересовані в військовій промисловості й торгівлі зброєю.

Розділ V (арт. 58 — 63) містить постанови про додаткові конвенції (передбачається вісім додаткових конвенцій про подробиці роззброєння), порушення конвенції і ратифікацію конвенції.

На особливу увагу заслуговує арт. 66, який містить постанови про порушення конвенції:

„На випадок ствердження простого порушення цієї конвенції одною з договірних держав Міжнародна Постійна контрольна Комісія скличе в найшвидшому реченні надзвичайне зібрання представників усіх держав — учасників цієї конвенції, щоб вирішити питання про потрібні заходи.

„Ці заходи не повинні мати воєнного характеру.

„Всі спірні питання між окремими державами рішає Міжнародна Постійна Контрольна Комісія.

Таким чином навіть порушення конвенції не повинне потягнути за собою заходів воєнного характеру, щоб не дати причини до нових воєн.

* * *

Як зазначено вище, радянський проект був поданий секретареві Ліги Націй та оголошений за місяць перед сесією Підготовчої Комісії для роззброєнь, щоб і уряди держав, які беруть участь у Комісії, і громадські кола мали змогу заздалегідь з ним познайомитися.

Не вважаючи на те, що радянський проєкт викликав у широких колах громадянства всіх держав глибоке зацікавлення і співчуття, — а може власне для того організатори Комісії спершу старалися справити йому похорон, щоб-то відіслати без дебат до окремої Комісії для вивчення і звідомлення на наступній сесії. Однак рішучий виступ радянської делегації перешкодив цьому і 19 марта почалися над радянським проєктом дебати, що ними заповнено всі дальші засідання Комісії аж до закінчення сесії 24 марта ц. р.

Дебати відкрив голова радянської делегації тов. Літвінов. Він вказав на безрезультатність дотеперішніх нарад Комісії і на конечну потребу зрушити справу роззброєння з мертвої точки і вияснити, чи держави згодні перевести роззброєння чи ні.

Про дотеперішнє комедіянство Ліги Націй в справі роззброєння подав тов. Літвінов дуже цікаві цифри. Зібрання і Рада Ліги Націй займалися справою роззброєння на 38 сесіях і прийняли в цій справі 111 резолюцій, крім того інші органи Ліги Націй (числом 14) займалися справою роззброєння на 120 сесіях. І в результаті — ніщо крім комісійного проєкту конвенції про обмеження зброєнь, щоб-то — коли взяти на увагу текст проєкту — одно велике ніщо.

Радянський делегат указав на те, що загальне, повне й негайне роззброєння є єдиний спосіб забезпечення мира і тому радянський проєкт знайшов таку прихильну зустріч у широких колах громадянства всього світу. Тепер слово за урядами держав: вони повинні ясно сказати, чи бажають вони роззброєння, чи ні.

Після промови тов. Літвінова виступили делегати Німеччини (Бернсдорф) і Туреччини (міністр закордонних справ Тевфік Рундібей). Оба вони висловилися з признанням про радянський проєкт і підперли домагання радянського делегата, щоб цей проєкт лів в основу дальшої праці Комісії. Зокрема німецький делегат поставив домагання, щоб радянський проєкт поставити на рівні з Комісійним проєктом і приступити до другого читання обох проєктів.

Другого дня, 20 марта, почалися промови делегатів усіх інших держав. Делегати великих держав: Англії, Франції, Італії, Сполучених Штатів Північної Америки, Японії заявили проти радянського проєкту.

Це — очевидно — зрозуміле. Як тільки появився радянський план, колишній англійський прем'єр Ллойд Джордж в черговій з своїх статей, які він оголошує через „Юнайтед Пресс“, подав відкрито причини, чому великі держави мусять бути проти радянського проєкту. Він писав:

„Франція поставить собі питання, чи зможе вона без армії вдержати Марокко й Алжир. Англія поставить собі таке саме питання що до Індії, Італії прийдеться подумати про наслідки роззброєння для її володінь у Тріполісі. Сполучені Штати будуть також обмірковувати, які можуть бути наслідки роззброєння для їх панування над Філіппінами“.

Таких причин можна б навести значно більше. Спільне їх ім'я — імперіалізм великих капіталістичних держав.

В дальших виводах Ллойд Джордж уважає за головного противника радянського проєкту Францію.

„Дякуючи своїй армії — пише він — Франція займає пануюче положення в Європі. Їй не захочеться добровільно відмовитися від цього свого пануючого положення для зрівняння з іншими державами. Тут треба числитися з особливостями психології французького

народу, викликаними тою обставиною, що Франція, разом з Ельзасом й Лотарингією, має не більше 40 мільйонів населення, коли історичний ворог по той бік Рейну числить 60 мільйонів. Для вирівняння цього дефіциту Франція організовує свою велику африканську армію, — вона кличе чорних, щоб привернути рівновагу серед білих... Навіть як-би Англія віднеслася прихильно до планів радянського уряду, — в чім я зрештою сумніваюся — то й тоді Франція ледви чи удостоїла б його своєю увагою“.

Розділяючи таким способом ролі між Францією й Англією в відношенню до радянського проєкту, ліберальний англійський політик керувався тільки здержливістю супроти власного уряду. Бо в дійсності в європейським імперіялізмі грає першу скрипку Англія.

Це виявилось також у дебатах над радянським проєктом. Головним опонентом проти радянського проєкту — так сказати б речником міжнародного імперіялізму — виступив не хто инший, а делегат Англії Лорд Кешенден.

Лорд Кешенден уважав за потрібне скористати з нагоди, щоб дати загальний бій політиці Радянського Союзу. Нема закиду в арсеналі капіталістичного імперіялізму проти радянської політики, якого не використав би представник Англії у своїй промові. На його думку радянський уряд хотів би роззброїти всі держави, щоб промостити шлях до всесвітньої соціальної революції. Радянський уряд нехтує Лігу Націй, бо в своїм проєкті не призначає їй ніякої ролі в справі роззброєння, навіть не згадує про неї. Радянський проєкт противиться статутів Ліги Націй, бо статут передбачає тільки частинне роззброєння, так, щоб держави могли охоронятися від нападу і могли перевести міжнародню інтервенцію на випадок порушення статуту Ліги Націй. Переходячи окремі постанови радянського проєкту, лорд Кешенден чіпався найменших дрібниць, щоб тільки показати його непридатність, — хоч ясна річ, що окремі подробиці можна змінити.

Відповідь тов. Літвінова на промову лорда Кешендена дала блискучу перемогу радянському делегатові. Це признала майже вся буржуазна преса всього світу. Радянський делегат не оставив без відповіді найменшого закиду, найменшого зауваження делегата Англії, розбиваючи точку за точкою його виводи.

Зокрема що-до революції, яку радянський уряд хоче ніби-то підготувати через роззброєння, тов. Літвінов покликався на історичні факти, які свідчать, що армії ніколи не могли врятувати старого ладу перед революцією, коли він утратив внутрішню силу. Зокрема революція, яка зродила на величезних просторах радянський лад, вибухла в обстанові, коли царська армія була мобілізована в можливо найбільших розмірах, а однаке це не охоронило царизму від неминучого упадку.

Що-до статуту Ліги Націй, то загальне й повне роззброєння дасть найповнішу безпеку кожній державі і вчинить зайвими інтервенції, передбачені статутом Ліги Націй. Таким чином радянський проєкт ніяк не противиться цілям Ліги Націй, тільки реалізує їх далеко повніше.

Яким лицемірним був закид лорда Кешендена, ніби радянський проєкт навмисне нехтує Лігу Націй, це виказав радянський делегат, показуючи на цілу низку конвенцій, які підписала Англія й інші великі держави, що належать до Ліги Націй, і в яких так само не призначено Лізі Націй ніякої ролі (прим. вашінгтонські конвенції з 1922 р. про обмеження зброєнь на морі, про підводні

кораблі, про хемичну війну і ин.) Отже нехтувала лігу Націй перш за все Англія, коли їй це було вигідне.

З інших виступів проти радянського проєкту треба відзначити промову делегата Сполучених Штатів Північної Америки Джібсона. Вона дуже характерна для того демократичного фарисейства, яке особливо процвітає в Америці.

Очевидно, представник „демократичних“ Сполучених Штатів не міг просто сказати, що його нічого не обходить думка широких кол громадянства цілого світу — це було б не демократично. Тому він прикидається наївним і заявляє, що ніякому урядові нічого не відомо про те, щоб громадська думка вимагала такого радикального вирішення, як це пропонує радянський уряд. А уряди — говорить він далі — спираються на волю населення, і коли-б населення справді вимагало такого радикального вирішення, вони мусіли би про це знати.

Вирішивши, що радянський проєкт і небажаний і нездійснений, Джібсон подає рецепту власного уряду, як забезпечити мир. Зовсім просто: заключити загальну конвенцію про заборону війни. Такий проєкт висуває Джібсон від імені свого уряду і заявляє, що це буде найуспішніший вислів універсальної волі мира і через те матиме більшу вартість ніж радикальний радянський проєкт. Хто хоче, нехай вірить, що конвенція про заборону війни (навіть, як її держави справді заключили б) при повнім озброєнні держав, буде гарантією мира...

Що всі менші держави, хоч вони найбільше відчують тягарі зброєнь, пішли не за радянським проєктом, а за великими капіталістичними державами, проти радянського проєкту, — це тільки зайвий раз ілюструє „державну незалежність“ малих держав.

Дебати над радянським проєктом закінчено прийняттям такої резолюції.

„Підготовча Комісія для роззброєння уважно розглянула основи внесеного радянським урядом проєкту негайного, повного і загального роззброєння. Вона стверджує, що члени Комісії майже одногласно думають, що цей проєкт, хоч відповідає ідеалові людства, не може бути здійснений в теперішніх обставинах, та що це може аж тоді статися, коли буде скріплена міжнародна організація що-до мирного поладжування спорів і санкцій. Тому Комісія не може прийняти проєкту за основу своїх праць, які треба вести далі в дотеперішнім напрямі. З другого боку численні члени Комісії думають, що окремі уряди могли б розглядати окремі постанови радянського проєкту в тім напрямі, чи не можна взяти з них корисних частей для другого читання виробленого Комісією проєкту про зменшення та обмеження зброєнь“.

З приводу прийняття цієї резолюції треба занотувати одну характерну подробицю: на домагання Польського делегата викреслено з резолюції фразу про те, що радянський проєкт відповідає ідеалові людства.

Відкиненням радянського проєкту не скінчилися клопоти капіталістичних держав, які їм справила присутність радянської делегації в Підготовчій Комісії для роззброєння.

Ясна річ, капіталістичні держави не хотіли роззброюватися. Вони грають тільки комедію роззброєння. Але вони не хотять признати, що їх наради про роззброєння це тільки комедія. Вони сказали: Ми не можемо прийняти радянського проєкту загального, повного й негайного

роззброєння, бо він в теперішніх обставинах не дасться перевести, але ми хочемо частинного роззброєння.

Та тут радянська делегація знов приперла їх до стіни, виступаючи з новим проєктом частинного роззброєння. Іншими словами: коли капіталістичні держави справді хотіли б хоч частинного роззброєння, то нехай Комісія негайно почне працю над ним.

Однаке комісія заявила, що вже нема часу розглядати новий радянський проєкт на цій сесії і відклала його до наступної сесії.

* * *

Радянський проєкт конвенції про частинне роззброєння складається з вступу (preamble), загальних основ і восьми розділів.

Провідну думку проєкту висловлюють Загальні основи, де говориться:

„Виходячи з міркування, що порівнюючи невелика кількість найсильніших і претендуючих на світове панування держав, що видають на земні, морські й повітряні озброєння значну частину своїх державних бюджетів і мають змогу кожної хвили незвичайно збільшити воєнні заходи своєї агресивної політики через використання широко розвиненої промисловости, володіє величезною більшістю земних, морських і повітряних зброєнь, — договірні держави признають, що єдино справедливим шляхом є шлях поступового скорочення всіх родів озброєння відповідно до чисельности і складу, бо ця метода найменше порушує інтереси найслабших держав, що знаходяться в господарській залежності, — і годяться покласти вказаний принцип в основі скорочення зброєнь“.

Розділ I проєкту містить постанови про земні збройні сили. Він складається з двох розділів: про особистий склад (арт. 1 — 5) і про матеріяли (арт. 6 — 11).

Проєкт ділить усі держави що-до роззброєння на чотири групи:

а) група „А“ — держави, що мають земні збройні сили понад 200.000 осіб дійсної служби під прапорами або в кадрі земних збройних сил понад 10.000 офіцерів дійсної служби, або понад 60 піхотних полків (180 батальйонів);

б) група „В“ — держави що мають земні збройні сили понад 40.000 осіб або понад 2.000 офіцерів або понад 20 піхотних полків (60 батальйонів);

в) група „С“ — всі інші держави, які мають земні збройні сили менші числом і складом ніж група „В“;

г) група „D“ — держави, роззброєні в результаті світової війни. Група „А“ скорочує свої земні збройні сили на половину, група „В“ на одну третину, група „С“ на одну четвертину.

В розділі про матеріяли містяться подібні постанови про відповідне скорочення воєнних матеріалів.

Розділ II (арт. 12 — 19) містить постанови про скорочення морських збройних сил. Загальний принцип скорочення такий, що держави, які в дні 1 січня 1928 р. мали флоту загальної водомістости більш 200.000 тон, скорочують її на половину, а держави, які того-ж дня мали флоту загальної відомістости менше 200.000 тон, скорочують її на четвертину.

Розділ III (арт. 20—30), про повітряні збройні сили, ділить держави на три групи:

а) група „Е“—держави, які мають в складі повітряних сил понад 200 діючих самолетів;

б) група „F“—держави, які мають в складі повітряних сил 100—200 діючих самолетів;

в) група „Н“—держави, які мають в складі повітряних сил менше ніж 100 діючих самолетів.

Група „Е“ скорочує свої повітряні збройні сили на половину, група „F“ на одну третину, група „Н“ на одну четвертину.

Розділ IV (арт. 31—33) містить постанови про хемичну війну. Всі засоби хемичної війни підлягають знищенню на протязі трьох місяців. Всі промислові установи, де виробляються засоби хемичної війни, повинні бути розорудовані на протязі одного року. Крім того договірні держави обов'язуються на протязі трьох місяців ратифікувати Женевський протокол 1925 р. про заборону хемичної війни.

Розділ V (арт. 34—35) про військові бюджети постановляє, що військові бюджети повинні бути скорочені відповідно до скорочення збройних сил.

На основі розділу VI (арт. 37—38), про реченні виконання конвенції, скорочення зброєнь повинне бути переведене на протязі двох літ (перший рік для підготовчих робіт, другий—для переведення скорочення), коли в окремих артикулах не вказані інші реченні.

Розділ VII (арт. 39—46) містить постанови про контроль.

Для контролі над скороченням зброєнь повинна бути утворена міжнародня постійна контрольна комісія на тих самих основах, що в радянському проєкті про повне роззброєння. Статут Комісії повинен бути установлений в додатковій конвенції.

Розділ VIII (арт. 47—49) містить постанови про ратифікацію.

* * *

Цей радянський проєкт конвенції про частинне роззброєння не можна навіть порівнювати з аналогічним комісійним проєктом,—бо радянський проєкт подає конвенцію в готовій формі, так, що її можна кожної хвилини підписати й ратифікувати,—коли тимчасом комісійний проєкт являється збіркою матеріалів з різними концепціями, що суперечать одна другій.

Та не вважаючи на готову форму радянського проєкту, Комісія—як уже було зазначено—відмовилася від його розгляду ще в цій сесії і відклала його до другої сесії.

Так само відмовилася Комісія приступити ще в цій сесії до другого читання комісійного проєкту,—чого домогався делегат Німеччини Бернсдорф.

Далі відмовилася Комісія назначити наступну сесію ще перед щорічним Загальним Зібранням Ліги Націй,—як цього домагався делегат Німеччини—тільки доручила голові скликати сесію, коли він уважатиме за відповідне, додаючи тільки бажання, щоб сесія була скликана „по змозі“ перед загальним зібранням Ліги Націй.

В кінці Комісія відкинула внесення німецького делегата, щоб скликати міжнародню конференцію для роззброєння.

Підпираючи це німецьке внесення, радянський делегат зазначив, що з огляду на повну безрезультатність праць Комісії єдиний вихід скликання міжнародньої конференції, на якій повинно до краю ви-

яснитися, чи можливо перевести роззброєння, чи ні.

Однаке Комісія такого вяснення власне боїться. Вона хоче грати комедію роззброєння без краю.

* * *

Спробуймо дати загальні висновки що - до виглядів на роззброєння на основі тих матеріалів, які дали дотеперішні сесії підготовчої Комісії для роззброєння.

Як уже зазначено, перші три сесії нічого річового не дали, крім комісійного провкту конвенції про скорочення зброень, який поки - що не може вважатися нічим иным, як тільки матеріалом до пізнання становища різних урядів що до роззброєння.

При цьому характерно, що на перших трьох сесіях Комісія все зазначувала, що справи роззброєння не можна налагодити як слід, доки в Комісії не бере участі Радянський Союз, бо годі хоч - би в невеликій мірі скорочувати озброєння иншим державам, коли таке велике державне об'єднання як Радянський Союз не підлягає що до озброєння ніяким обмеженням. Особливо держави, які сусідують з Радянським Союзом, указували на те, що вони не хочуть через скорочення озброєння наразити себе на небезпеку нападу з боку Радянського Союзу, і через це мусять скріпляти свої збройні сили для оборони. І при складанню комісійного провкту навіть малося на увазі особливі постанови на користь сусідів Радянського Союзу.

Очевидно, що ці нарікання на неприсутність Радянського Союзу в Комісії були фарисейські. Коли - б капіталістичні держави справді так дуже бажали співпрацювати в справі роззброєння з Радянським Союзом, то не було нічого лекшого, як добитися того.

Як відомо, Радянський Союз відмовився від участі в підготовчій Комісії для роззброєння тому, що сесії Комісії відбувалися в Женеві, а Радянський Союз через поведіння швайцарського уряду з приводу вбивства тов. Воровського підчас мирової Конференції з Туреччиною в Льозанні був примушений припинити всякі зносини з Швайцарією.

Правда, з цього приводу Чемберлен заявив, що зірвання зносин між Швайцарією й Радянським Союзом не повинне бути для Радянського Союзу перешкодою прислати свою делегацію до Женеві на сесію Комісії для роззброєння, коли швайцарський уряд погоджується на приїзд радянської делегації. Та нехай би в якійсь державі вбито делегата Англії і уряд тої держави поставився до вбивства так, як поставився швайцарський уряд до вбивства т. Воровського, — ми побачили - б, що тоді заспівала б Англія!

Коли - б капіталістичні держави справді бажали участі радянської делегації в Комісії для роззброєння, не було б нічого лекшого, як дипломатичним шляхом вплинути на швайцарський уряд, щоб він замирився з Радянським Союзом, або призначити сесії Комісії не в Швайцарії. Та цього не зроблено, а тільки проголошувано фарисейський жаль, що Радянський Союз не бере участі в Комісії і тим спиняє працю над роззброєнням.

На четвертій і п'ятій сесії образ зовсім міняється. Радянський уряд добився од Швайцарії виконання своїх вимог, полагодив конфлікт з нею і на сесії появляється радянська делегація. Вона заявляє, що Радянський Союз готов зовсім роззброїтися, коли те саме зроблять також инші держави. Однаке ні одна з капіталістичних держав не хоче роззброїтися. Тоді Радянський Союз пропонує частинне

скорочення озброєння і знов ставить себе між держави, які повинні найбільше скоротити озброєння. Однак Комісія, відкинувши перший радянський проєкт, цей другий відкладає до наступної сесії, про яку поки-що навіть невідомо, чи і коли збереться.

Більше того, Комісія відкладає до наступної сесії навіть свій власний проєкт, знаючи дуже добре, що цей її проєкт, це тільки комедія, з якої нічого не лишиться, коли в другому читанні прийдеться конкретизувати окремі постанови й погоджуватися на них.

Очевидно, капіталістичні держави не відважуються ясно сказати, що вони не хочуть роззброюватися, вони не можуть цього сказати, бо цим засудили б себе в очах широких народніх мас. І тому вони далі грають комедію.

Одним з актів цієї комедії є Комітет безпеки й ціле поставлення проблеми безпеки. Ми вище навели декларацію т. Літвінова, який блискуче виказав, що всі проєкти безпеки, які обмірковувано в Комітеті, не дають ніякої безпеки перед війною, тільки збільшують небезпеку війни.

Окремим епізодом цієї комедії є також новий англійський проєкт обмеження морських зброєнь, яким похвалився лорд Кешенден власне під кінець V сесії Комісії для роззброєння, щоб затерти враження свого виступу проти радянського проєкту.

Як відомо, Сполучені Штати Північної Америки, Англія, Франція, Італія й Японія заключили в 1922 р. Вашингтонську конвенцію в справі обмеження морських зброєнь. Весною 1927 р. відбулася в Женеві нова Конференція в цій самій справі при участі Сполучених Штатів, Англії й Японії. Конференція розбилася. Тепер Англія повторює деякі частини свого проєкту з весни 1927 року, заявляючи, що хоче поширити його також на Францію й Італію, які в згаданій конференції не брали участі.

До тої самої комедії належить і проєкт уряду Сполучених Штатів Північної Америки, щоб заключити конвенцію про заборону війни як знаряддя національної (цеб-то державної) політики. Цей проєкт зродився з французького внесення Сполученим Штатам, щоб ці дві держави уложили конвенцію про вічний мир між собою. Це французьке внесення було продиктоване бажанням забезпечити собі мир і поміч Сполучених Штатів на випадок конфлікту з Англією чи Італією і таким чином укріпити своє теперішнє становище найсильнішої континентальної держави. Та Сполученим Штатам така конвенція з одною Францією не вигідна. Тому вони „поширили“ французьке внесення і пропонують таку конвенцію всім великим капіталістичним державам (Англії, Франції, Німеччині, Італії й Японії). Ми вже мали нагоду зазначити, що така заборона війни при загальнім озброєнні, була б тільки „шматком паперу“. Однак „шматок паперу“ не буде, тільки грається комедія роззброєння.

Четверта й особливо п'ята сесія Комісії для роззброєння тим власне важні, що дякуючи виступові радянської делегації стало ясно, що капіталістичні держави не хочуть роззброюватися.

Ллойд Джордж виразно сказав чому. Те, що він сказав про Англію, Францію, Італію і Сполучені Штати, можна сказати і про інші імперіалістичні держави. Адже ясно, чому не може хотіти роззброїтися Польща або Румунія! Як тоді вдержати панування над поневоленими народами?!

Крім того всі капіталістичні держави бояться соціальної революції. Правда, історичний досвід учит, що в рішучий момент не

помагає найбільша армія, бо вона революціонізується, — однаке кожний капіталістичний уряд думає, що бодай в даний момент можна спертися на армію.

Побіч імперіялістичних держав є ціла низка малих капіталістичних держав, які не мають причини бути проти роззброєння, бо вони мілітарно такі слабкі, що все одно проти натиску великої держави не встоять, а колоній ані поневолених народів не мають. Однаке ці держави такі залежні від імперіялістичних держав, що мусять іти з ними в справі роззброєння.

З великих держав за роззброєння стоїть тільки Німеччина, яка сама мусіла роззброїтися на основі Версайського договору. Однаке німецький буржуазний уряд має при цьому свою окрему думку. В Версайському договорі сказано, що роззброєння Німеччини є передумова для загального роззброєння. Ця передумова сповнена — і тепер черга за іншими державами. Коли-ж вони не приступлять до роззброєння, тоді й Німеччина не має обов'язку залишатися роззброєною. Така позиція німецького уряду. Тепер він стоїть за роззброєння, але може прийти момент, коли він рекламуватиме право Німеччини на озброєння.

Що-до Туреччини, яка так само як Німеччина частково підперла радянський проєкт, її міжнародне положення таке, що від роззброєння вона може тільки виграти.

Цим пояснюється відмінна позиція Німеччини й Туреччини від інших капіталістичних держав. Однаке й вони можуть бути втягнені в круговорот політики великих імперіялістичних держав.

П'ята сесія підготовчої Комісії для роззброєння вияснила, а даліші сесії, коли взагалі будуть, певне підтвердять, що вся акція за роззброєння, піднята Лігою Націй, засуджена на невдачу, бо капіталістичні держави не хочуть, не можуть хотіти роззброєння.

Хто за роззброєння, той мусить бути проти капіталізму — за соціалізм, проти імперіялістичних воєн — за братерський союз трудящих усього світу, проти Ліги Націй як об'єднання капіталістичних держав — за Союз Соціалістичних Радянських Республік як прообраз майбутнього всесвітнього об'єднання трудящих.